

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ
ҲУЗУРИДАГИ ИЛМий ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.03/30.12.2019.FIL.05.02 РАҚАМЛИ ИЛМий КЕНГАШ

ҚЎҚОН ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ

ХОЛМАТОВА НИГОРА ЯКУБОВНА

ЭРКИН АЪЗАМНИНГ АДАБИЙ-ЭСТЕТИК ҚАРАШЛАРИ

10.00.02 – Ўзбек адабиёти

ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ИЛМий ДАРАЖАСИНИ ОЛИШ УЧУН ЁЗИЛГАН ДИССЕРТАЦИЯ
АВТОРЕФЕРАТИ

Фарғона – 2022

**Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси
автореферати мундарижаси**

Content of dissertation abstract of doctor on philological sciences (PhD)

**Оглавление автореферата диссертации доктора философии (PhD) по
филологическим наукам**

Холматова Нигора Якубовна

Эркин Аъзамнинг адабий-эстетик қарашлари.....5

Kholmato va Nigora Yakubovna

Literary and aesthetic views of Erkin Azam.....25

Холматова Нигора Якубовна

Литературно-эстетические взгляды Эркина Азама.....45

Эълон қилинган ишлар рўйхати

List of published works

Список опубликованных работ.....50

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ
ҲУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.03/30.12.2019.FIL.05.02 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ

ҚЎҚОН ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ

ХОЛМАТОВА НИГОРА ЯКУБОВНА

ЭРКИН АЪЗАМНИНГ АДАБИЙ-ЭСТЕТИК ҚАРАШЛАРИ

10.00.02 – Ўзбек адабиёти

ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ИЛМИЙ ДАРАЖАСИНИ ОЛИШ УЧУН ЁЗИЛГАН ДИССЕРТАЦИЯ
АВТОРЕФЕРАТИ

Фалсафа доктори (PhD) диссертацияси мавзуси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясида В2021.3.PhD/FH692 рақам билан рўйхатга олинган.

Диссертация Қўқон давлат педагогика институтида бажарилган.

Диссертация автореферати уч тилда (ўзбек, инглиз, рус (резюме) Илмий кенгаш веб-саҳифасида (www.fdu.uz) ҳамда "Ziynet" Ахборот таълим порталида (www.ziynet.uz) жойлаштирилган.

Илмий раҳбар:

Кучкарова Мархабо Худайберганиевна
филология фанлари доктори

Расмий оппонентлар:

Қосимов Абдуғофир Абдукаримович
филология фанлари доктори, профессор

Якубов Исламжон Аҳмеджонович
филология фанлари доктори, профессор

Етакчи ташкилот:

Термиз давлат университети

Диссертация ҳимояси Фарғона давлат университети, ҳузуридаги DSc.03/30.12.2019.FIL_05.02 рақамли Илмий кенгашнинг 2022 йил «5» апрел соат 14⁰⁰ даги мажлисида бўлиб ўтди (Манзил: 100151, Фарғона шаҳри, Мураббийлар кўчаси 19. Тел: (99873) 244-44-02)

Диссертация билан Фарғона давлат университетининг Ахборот-ресурс марказида танишиш мумкин (160 рақам билан рўйхатга олинган). (Манзил: 100151, Фарғона шаҳри, Мураббийлар кўчаси 19. Тел: (99873) 244-44-02).

Диссертация автореферати 2022 йил «24» май кўни тарқатилади.
(2022 йил «24» май даги 45 рақамли реестр баённомаси).

Ш. М. Искандарова

Илмий даражалар берувчи илмий
кенгаш раиси, филол.ф.д., профессор

М.Т.Зокиров

Илмий даражалар берувчи илмий
кенгаш илмий котиби, филол.ф.д., доцент

А.Ф.Сабиржанов

Илмий даражалар берувчи илмий
кенгаш қошидаги Илмий семинар раиси,
филол.ф.д., профессор

Кириш (фалсафа доктори (PhD) диссертацияси аннотацияси)

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати: Жаҳон адабиётшунослигида ёзувчининг адабий-эстетик қарашлари, ҳаётий воқеликни бадиий талқин қилиш, эстетик баҳолаш, ёзувчининг эстетик идеали, ижодкор психологияси, ижодкор устахонаси каби масалаларга эътибор кучаймоқда. Инчунин, етук ёзувчининг адабий-эстетик қарашларини ўрганиш ҳар бир миллий адабиётда бош мақсадга айланган. Глобаллашув жараёнида одамлар онги ва тасаввурини умуминсоний, миллий кадриятлар асосида шаклланишида ёзувчи бадиий ижодий концепциясини теран англаш, улардаги образ, ғоя, мавзу, муаммо, ечим, ёзувчи идеалининг шаклланиши ҳақида қарашлар илмий-амалий моҳият касб этади.

Дунё адабиётшунослигида ёзувчи бадиий-эстетик қарашларининг шаклланиши, унинг воқеликка реалистик, романтик, ироник каби муносабатини ўрганиш, адабий-бадиий, ижтимоий-ахлоқий мезонларни таҳлил ва танқид этишдаги фикра, эссе, хотира каби жанрлардан фойдаланишига эътибор қаратиб келинади. Шу боис ёзувчининг бадиий публицистик услубдан фаол фойдаланиши, унинг ижодий нияти ва бадиий маҳорати ҳамда турли асарлар структурасини ташкиллашдаги адабий-бадиий, ижтимоий-фалсафий, бадиий психологик омилларни очиб бериш зарурати юзага келади.

Сўнги йилларда ижодкорнинг давр руҳияти билан яқинлигини ўрганишга талаб ортмоқда. Шу маънода Ўзбекистон халқ ёзувчиси, носир, публицист, драматург, киносценарист Эркин Аъзамнинг бадиий ва бадиий-публицистик асарлари мисолида ёзувчи адабий-эстетик қарашларини янгича бадиий-эстетик қарашлар контекстида тадқиқ этиш, бунда жаҳон адабиётшунослигининг илғор тадқиқот усулларини қўллаш, ёзувчи услуби, яратган образларини талқин ва таҳлил қилиш заруратини туғдиради. Зотан, “Ўзбекистон илм-фан, интеллектуал салоҳият соҳасида, замонавий кадрлар, юксак технологиялар борасида дунё миқёсида рақобатбардош бўлиши шарт”¹лиги адабиётшунослик фани олдига ҳам назарий масалаларни жаҳон талаблари даражасида амалга ошириш вазифасини кўяди. Шунга кўра, ёзувчининг публицистик ижоди билан насрий, драматик ижодини параллел кўйиб кузатиш, таҳлил этиш керак бўлади. Айниқса, ёзувчи адабий-эстетик қарашларининг шаклланишида адиб яшаб ўтган муҳит, давр, замон, ижодий услуб, лиро-романтик кайфият ва киноявий позиция, публицистик жанрлар (фикра, йўл сафарномалари, хотира, суҳбат)га хос муаммо, танқидий мулоҳаза, талаб ва таклиф, сахна асарида қўйилган ижтимоий ва маънавий-ахлоқий муаммоларга қарши кулгининг заҳарханда киноявий шакли каби масалалар билан боғлиқ илмий-назарий муаммоларни тадқиқ этиш диссертациянинг долзарблигини белгилайди.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг 2017 йил 22 декабридаги Олий Мажлисга мурожаатномаси // Халқ сўзи, 2017, 22 декабрь. - №258 (6952).

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 17 февралдаги ПҚ–2789-сон “Фанлар академияси фаолияти, илмий тадқиқот ишларини ташкил этиш, бошқариш ва молиялаштиришни янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги, 2017 йил 13 сентябрдаги ПҚ–3271-сон “Китоб маҳсулотларини нашр этиш ва тарқатиш тизимини ривожлантириш, китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини ошириш ҳамда тарғиб қилиш бўйича комплекс чора-тадбирлар дастури тўғрисида”ги, 2020 йил 19 октябрдаги ПҚ-4871-сон “Буюк шоир ва мутафаккир Алишер Навоий таваллудининг 580 йиллигини кенг нишонлаш тўғрисида”ги қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 16 февралдаги 124-Ф-сон “Ўзбек мумтоз ва замонавий адабиётини халқаро миқёсда ўрганиш ва тарғиб қилишнинг долзарб масалалари” мавзусидаги халқаро конференцияни ўтказиш тўғрисида”ги фармойиши мазкур фаолиятга тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишга ушбу тадқиқот муайян даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги. Мазкур тадқиқот республика фан ва технологиялар ривожланишининг I. “Ахборотлашган жамият ва демократик давлатни ижтимоий, иқтисодий, маданий, маънавий-маърифий ривожлантиришда инновацион ғоялар тизимини шакллантириш ва уларни амалга ошириш йўллари” устувор йўналишига мувофиқ бажарилган.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Жаҳон адабиётшунослиги ва адабий-эстетик тафаккур тарихида ёзувчининг адабий-эстетик қарашлари билан бадиий ижод ўртасидаги ўзаро алоқадорлик муаммоси илмий-назарий жиҳатдан анча кенг ўрганилган². Ўзбек адабиётшунослигида ҳаммуаллифлик асосида “Адабий-эстетик тафаккур тарихи” монографияси ва бошқа муаллифлар томонидан диссертация, рисола, мақолалар яратилган³.

² Афлотун. Давлат. – Тошкент: Янги аср авлоди. 2015. – 464 б.; Арасту. Поэтика. Ахлоқи кабир. Риторика. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2012. – 352 б.; Георг Вильгельм Фридрих Гегель. Эстетика. Биринчи жилд. Рус тилидан Махмуд Абдуллаев таржимаси. – Тошкент: Ўзбекистон файласуфлар жамияти, 2011. – 360 б.; Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики. – Москва: Худож. лит., 1975. – 504 с.; Кант, Иммануил. Критика способности суждения. – Москва: Искусство, 1994 — 365.; Ковалев А.Г. Психология литературного творчества. – Л.: ЛОЛГУ, 1960; Выготский Л.С. Психология искусства. – Москва: Просвещение, 1986; Понамарев Я.А. Психология творчества. – М.: Наука, 1976; Лук А.Н. Психология творчества. – Л.: Наука, 1978; Психология процессов художественного творчества. – Л.: Наука, 1980; Мейлах Б.С. Психология художественного творчества: предмет и пути исследования. – Л.: Наука; 1980; Асмаилов А.Г. Психология личности. – М.: МГУ, 1990; Тамарченко Н.Д. Теоретическая поэтика: понятия и определения – М.: МГУ, 1999; Томашевский Б.В. Теория литературы поэтика. – М.: АСПЕКТ ПРЕСС, 1999; Есин А.Б. Принципы и приемы анализа литературного произведения. – М.: Флинта-Наука, 2000; Теория литературы а двух томах. (под редакцией Н.Д.Тамарченко). Том 1. Н.Д.Тамарченко., В.И.Тюпа., С.Н.Бройтман. Теория художественного дискурса теоритическая поэтика. – М.: АСАДЕМИYA, 2004; Теория литературы а двух томах. (под редакцией Н.Д.Тамарченко). Том 2. С.Н.Бройтман. Историческая поэтика. – М.: АСАДЕМИYA, 2004; Теория литературных жанров. (под редакцией Н.Д.Тамарченко). – М.: АСАДЕМИYA, 2011.

³ Тоғаев О. Ўзбек бадиий публицистикаси (назария ва маҳорат масалалари). – Тошкент: Фан, 1973. – 207 б; Худойкулов М. Ўзбек бадиий публицистикасининг шаклланиш тамойиллари (XIX аср охири XX аср ўрталари ўзбек матбуоти материаллари асосида): филол. фанлари доктори ...дисс. – Тошкент, 2001. – 293 б; Шу муаллиф. Бадиий публицистика жанрлари. (ўқув қўлланма) – Тошкент: Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети босмахонаси, 2004. – 54 б; Раҳимжонов Н. Илмий тафаккур жилolari. – Тошкент: Фан, 1991. – 64 б; Шу муаллиф. Истиклол ва бугунги адабиёт. – Тошкент: Ўқитувчи, 2012; Шу муаллиф. Қодирийшунослик қирралари. – Тошкент: Наврўз, 2015. – 204 б; Болтабоев Ҳ., Махмудов М. Адабий-эстетик тафаккур тарихи. – Тошкент: Мумтоз сўз, 2013. – 400 б; Досмухамедов Х.Н. Журналистнинг

Эркин Аъзам ижодини О.Шарафиддинов, Н.Каримов, Н.Владимирова, У.Норматов, А.Расулов, Й.Солижонов, Қ.Йўлдошев, Ф.Ҳамраев, Н.Жабборов, Ш.Ризаев, М.Қўчқорова, С.Тўлаганова, Г.Саттарова, М. Шералиева, О.Шофиев, М.Баратова каби адабиётшунослар ўрганган⁴.

касб-одоби муаммолари: назарий ва методологик таҳлил (Мустақиллик даври ўзбек матбуоти фаолияти мисолида. 1991-2008 йиллар): Султонов У. Чўлпоннинг адабий-эстетик қарашлари: филол. фан. номзоди ...дис. автореф. – Тошкент, 1995. – 29 б; Абдумуратов А. Публицистика Т.Каипберганава: специфика, тематика, жанрово- стилистические особенности: автореф. дис. ...канд. филол. наук. – Ташкент, 1997. –21 с; Саидов Ҳ. Маҳмудхўжа Бехбудийнинг публицистик ва муҳаррирлик фаолияти: филол. Фанлари номзоди ... дис. – Тошкент, 1998. – 137 б; Йўлдошбекова С.С. Чўлпоннинг публицистик ва муҳаррирлик фаолияти: филол. фанлар номзоди ... дис. автореф. – Тошкент, 2002. – 30 б; Тошмуҳаммедова Л. Абдулла Қодирийнинг адабий-эстетик қарашлари: филол. фанлари номзоди ... дис. автореф. – Тошкент, 2005. – 26 б; Тўлаганова С. Ижодкор шахси ва адабий қаҳрамон муаммоси (Абдулла Қодирий ижоди): филология фан. док. дисс... автореф. – Тошкент: 2019. – 70 б; Қўчқорова М.Х. Ҳозирги ўзбек адабиётида эссе жанри: филол. фанлари номзоди ... дис. – Тошкент, 2004. – 134 б.; Жамилова Б. Ўзбек болалар публицистикаси ва унинг ривожланиш тамойиллари: филол. фан. номзоди дисс... – Бухоро, 2004. – 155 б; Курбонова С. Ёзувчи публицистикасининг тараққиёт тамойиллари. - Тошкент: Муҳаррир, 2012, - 128 б; Гаипова Ҳ.Қ. Матназар Абдулҳакимнинг бадиий ва публицистик маҳорати: филол. фалсафа док. (PhD) дис... автореф. – Тошкент: 2019. – 54 б; Бурхонова Ф.А. Муаллиф адабий-эстетик қарашлари ва ижодий параллелизм (Н.Эшонқул ва У.Ҳамдам ижоди мисолида): филол. фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) ...дисс. автореф. – Тошкент, 2019. – 52 б.

⁴ Владимирова Н. Новеллачиликдаги изланишлар // Ўзбек тили ва адабиёти. 1988. №6. –Б. 13-16; Норматов У. Янги аср одамлари // Ўзбекистон адабиёти ва санъати. 2009. 29 май; Солижонов Й. Тушунишнинг ўзи бахт // ЎзАС-2004 йил 26 январь. Жабборов Н. Ҳаёт булогидан баҳраманд ижод // Халқ сўзи. 2009. 29 май; Ризаев Ш. Мурасали умр ҳикояти// Ўзбекистон адабиёти ва санъати. 2010. 15 январь; Саттарова Г. Рухият сувратлари талқини // Ишонч. 2009. 28 май; Тўлаганова С. Янгилаётган қаҳрамон талқини // Ўзбек тили ва адабиёти. 2012. №4. 95-99- бетлар; Тўлаганова С. “Қурок”нинг кўзи // Ёшлик. 2014. №12. – 35-37 бетлар; Улуғов А. Зиддиятлар талқини // Шарқ юлдузи. 1987. №9. – Б. 185-196; Улуғов А. Носирга истак // Ўзбекистон адабиёти ва санъати. 1989. 17 март; Улуғов А. Жаннат ўзи қайдадир? // Хуррият. 2009. 27 июнь. – Б. 9; Қўчқорова М. “Шовкин”нинг шов-шувлари // Ёшлик. 2013. №1. 44-45-бетлар; Кучкарова М. Художественная обусловленность иронии (на материале произведений Э.Агзама) // Преподавание языка и литературы. 2013. №5. С. 31-33; Қўчқорова М. Киноявий образ яратишдаги бадиий шартлилик воситалари / Ўзбек адабиёти масалалари. Илмий мақолалар тўплами. Тошкент: 2013. 45-60-бетлар; Қўчқорова М. Асосий машғулоти адабиёт, аммо омадим кинода чопди... Эркин Аъзам билан суҳбат // Шарқ юлдузи. 2014. №1. – Б. 158-162; Қўчқорова М. Эркин Аъзам насрида сув шартли бадиий тимсоли // Тил ва адабиёт таълими. 2013. №12. – Б. 38-40; Қўчқорова М. Киноявий наср ва бадиий шартлилик // Ўзбек тили ва адабиёти. 2013. №6. –Б. 48-52; Kuçkarova M. Esas meşguliyetim edebiyattir fakat sinemada başarılı oldum...Sühbet. // Güncel sanat. Türkiye-Alaniya. 2014. Sayı 31. Temmuz-ağustos. S. 34-39; Kuçkarova Günümüz özbek nesrinde dağ simgesi /Edabiyatta dağ. XXV. Uluslararası KIBATEK edebiyat sempozyumu. Alanya-Türkiye 30-ekim-3-kasım 2013. Ankara Başkent klise matbaacılık. 2013. 490 s. – S. 271-280; Қўчқорова М. Янгилашган реализм: кино, байтбарак, прототиш масаласига доир / Ўзбек адабиётшунослигининг долзарб муаммолари. – Тошкент: Фан, 2018. – Б. 174-184; Шералиева М. Ҳозирги ўзбек насрида кино (ижтимоий-психологик омиллари, поэтик тизимдаги ўрни): Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Тошкент, 2018. – 52 б. Шералиева М. Қаҳрамон позицияси эстетик аналогия сифатида / Бобурнинг андишаси. Тошкент: Турон замин зиё, 2015. – 88 б. – Б. 35-42.; Шералиева М. Насрда лиризм ва кино. (Эркин Аъзам асарлари мисолида) // Шарқ юлдузи. 2012. №1. – Б. 156-161; Шофиев О. Истиклол даври ўзбек ҳикоячилигида образлар хилма-хиллиги (Эркин Аъзам ҳикоялари мисолида) / XXI аср – интеллектуал авлод асри илмий –амалий анжуман материаллари (7-8-июнь). Термиз -2016. 131-137-б; Шофиев О. Давр ва қаҳрамон / “Ёш олимлар” республика илмий-амалий конференцияси. 2016-йил 29-30-январь, 1-қисм. – Термиз, “Тафаккур”, 2016. – Б. 340–341.; Шофиев О. Деталь – муҳим тасвирий восита сифатида / Филологиянинг долзарб муаммолари. Илмий-амалий анжуман материаллари. Термиз. 2016. 18 май. – Б. 102-104; Шофиев О. Париждан қўнғироқ бўлгунча ва бўлгач // Сурхон ёшлари. 2015. 15 июль; Шофиев О. “Эрталабки хаёллар” жозибаси // Сурхон ёшлари. 2016. 15 апрель. – Б. 6; Шофиев О. Ўзбек адабиётшунослигида Эркин Аъзам ижодининг ўрганилишига доир айрим мулоҳазалар / “Филологиянинг долзарб масалалари” республика илмий-анжуман материаллари (2017-йил 6-апрель). – Термиз -2017. 63-67-б; Шофиев О. Образларнинг қиёсий тадқиқи: типология ва индивидуаллик / “Ўзбек филологиясида таҳлил ва талқин муаммолари” мавзусидаги республика илмий-назарий анжуман материаллари (2017 йил 26-27-май). 1-китоб. – Наманган, 2017. – Б. 255–258.

Адиб ижоди З.Умрқулов, Ё.Одилов, Д.Анданиязова, Ш.Тошхужаевалар тадқиқотида тилшунослик нуқтаи назаридан ўрганилди. “Эркин Аъзам бадиий олами” илмий мақолалар тўплами ва тадқиқотчиларнинг монографик китоблари ҳам бу соҳадаги ижобий натижалардан ҳисобланади⁵. Бирок адабиётшуносликда Эркин Аъзамнинг адабий-эстетик қарашлари ва унинг бадиий ижодига кўчиши масаласи етарли даражада ўрганилмаган.

Диссертация тадқиқотининг диссертация бажарилган олий таълим муассасасининг илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Диссертация тадқиқоти ЎзР ФА Ўзбек тили, адабиёти ва фольклор институти илмий ишлари режасидаги ОТ-Ф1-77 рақамли “Ўзбек адабиёти дурдоналари” 100 жилдлигини нашрга тайёрлаш” номли фундаментал лойиҳаси ҳамда Кўкон давлат педагогика институти ўқув-режалари доирасида бажарилган.

Тадқиқотнинг мақсади Эркин Аъзамнинг адабий-эстетик қарашларини аниқлаштириш, адибнинг олам ва одамга шахсий позициясини ифода этган бадиий ижоди ва публицистик жанрларини ёнма-ён қўйиб ўрганиш, икки хил ижод турида ёзувчининг адабий эстетик қарашларининг зухур топишини аниқлашдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари:

муаллиф адабий-эстетик қарашларининг шаклланишида оилавий, маиший, ижтимоий, адабий муҳит ўрнини очиш;

адибнинг илк ҳикояларига хос лиро-романтик услуб орқали муаллиф эстетик дунёсидаги идеалнинг намоён бўлишини аниқлаш;

“Шовқин” романида яратилган киноявий бадиий модус ва қиёфадош образлар, рамз ва метафора, муаллифнинг танқидий-киноявий позициясини очиб бериш;

драматик жанрларда “боқимандалик”, “текинхўрлик”, “маънавий тубанлик”, “ахлоқсизлик” каби иллатларни фош этишда киноя, заҳарханда кулги, Шарқ ривоятларига, хусусан, Алишер Навоийнинг ижодий анъаналарига янги талқин беришни кўрсатиш;

адабий мақола, хотира, фикра, сафарнома, йўл хотираси, суҳбат каби публицистик жанрлар ҳамда драматик асарларда муаллифнинг адабий-эстетик олами ва унинг воқелик, адабий жараёнга танқидий муносабатини илмий асослаш;

Тадқиқотнинг объекти сифатида Эркин Аъзамнинг “Эрталабки хаёллар” тўпламига кирган мақола, сафарнома, хотира, очик хат, фикра, суҳбатлари, шунингдек, “Чироклар ўчмаган кеча”, “Олам ям-яшил”, “Отойининг туғилган йили”, “Байрамдан бошқа кунлар”, “Гули, гули”, “Кечикаётган одам”, “Жаннат ўзи қайдадир”, “Танҳо қайиқ”, “Ёзувчининг боғи”, “Танланган асарлар. 5 жилдлик” (2 жилди) бадиий тўплamlари танланди.

---

⁵ Эркин Аъзам бадиий олами. - Тошкент: Турон замин зиё, 2014. – 304 б; Кўчқорова М. Ҳозирги ўзбек насрида бадиий шартлилик. – Тошкент: Фан, 2020. – 248 б; Шералиева М. Ҳозирги ўзбек насрида киноя. – Тошкент: Академнашр, 2016. – 224; Шофиев О. Эркин Аъзам насри бадиияти. – Тошкент: Қақнус медиа, 2019. – 172 б. Баратова М. Эркин Аъзам асарларининг бевосита инглизча таржимасига хос хусусиятлар. Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Бухоро, 2020.

Тадқиқотнинг предметини Эркин Аъзамнинг адабий мақола, хотира, сафарнома, фикра, очиқ хат, суҳбатлари ҳамда бадиий ижоди (роман, қиссалари, киноқиссалари, ҳикоялари, драмалари)ни ўрганиш ташкил этади.

Тадқиқотнинг усуллари. Тадқиқот мавзусини ёритишда аналитик, қиёсий-типологик, қиёсий-тарихий, психологик, структурал, герменевтик таҳлил усулларидан фойдаланилди.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги:

муаллиф адабий-эстетик қарашларининг шаклланишида оила, таълим-тарбия, устоз ижодкорлардан намуна олиш ва илк ижодий босқичдаги лиро-романтик кайфият муҳим аҳамият касб этганлиги ва ижодий услубнинг етакчилиги далилланган;

киноя ва заҳарханда кулги насрий ва драматик асарларида ҳам ёзувчининг бадиий-ғоявий позицияси ва эстетик идеалини намоён этувчи воситага айланганлиги далилланган;

асарларидаги маънавий-ахлоқий муаммоларнинг бадиий талқинида шунингдек, ёзувчининг адабий-эстетик қарашларини намоён этишда киноя ва заҳарханда кулгининг устунлиги исботланган;

ёзувчи бадиий публицистикасида эътибор қаратилган ижтимоий, маиший, маънавий-ахлоқий муаммоларнинг умуммиллий ва глобал аҳамиятга эгаллиги, бу борада ёзувчининг фикра жанридаги башарият ва жамиятимиз олдига қўйган таклифи ва эскирган миллий анъаналар ҳамда ижтимоий иллатларга қарши муросасозлиги, муаллифнинг эстетик олами, кескир мулоҳазалари аниқланган.

Диссертациянинг амалий натижаси қуйидагилардан иборат:

ёзувчининг адабий-эстетик қарашлари ва ижодкор психологияси, ёзувчининг эстетик идеали масалалари замонавий адабиётшуносликнинг илғор ёндашувлари асосида аниқланган;

Эркин Аъзамнинг адабий-эстетик қарашларининг намоён бўлиши “Эрталабки хаёллар” тўпламига кирган мақола, фикра, хотира, сафарномалари таҳлили орқали очиб берилган;

Эркин Аъзам реалистик тасвир усулни киноявий бадиий модус, рамзийлик, сарказм, беозор кулги, заҳарханда кулги билан бойитгани драматик, публицистик асарлари таҳлили мисолида кўрсатилган;

Эркин Аъзам адабий-эстетик қарашлари ва бадиий ижодининг устувор фазилатлари Ғарб адабиёти ва миллий адабиёт, қолаверса, ўзига хос ижодий индивидуаллик асосида шакллангани исботлаб берилган;

Эркин Аъзамнинг адабиёт, бадиий асар, санъат, илҳом каби ижодий лабораторияга боғлиқ илмий-назарий қарашлари ёзувчининг ўз мулоҳазалари орқали белгиланган;

Эркин Аъзамнинг муҳаррирлик, журналистик фаолияти, кино санъатидаги изланишлари билан бадиий ижоди ўртасидаги тафовут назарий қарашлар асосида кўрсатилган.

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги муаммонинг аниқ қўйилгани, чиқарилган илмий-назарий хулосалар ва таҳлилларнинг аналитик, қиёсий-типологик, тарихий-қиёсий, структурал, герменевтик, таснифлаш,

тавсифлаш, контекстуал каби усуллар билан асослангани, ишончли назарий манбаларга таянилгани билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти.

Диссертациянинг илмий аҳамияти Эркин Аъзамнинг адабий-эстетик қарашларини илмий-назарий жиҳатдан белгиланишида намоён бўлиб, тадқиқот натижаларидан ижодкор адабий портретини яратишда, шунингдек, ижодкор психологияси, ижодкор эстетик идеали хусусида монографик тадқиқотлар ҳамда янги давр ўзбек адабиёти тарихини яратишда фойдаланиш мумкин.

Ишнинг амалий аҳамияти олий ўқув юртларининг филология факультетлари, академик лицейлар учун “Ҳозирги адабий жараён”, “Адабиёт тарихи”, “Адабиёт назарияси”, “Бадиий таҳлил асослари”, “Янги ўзбек адабиёти” фанлари ва ўқув курслари учун дарсликлар, ўқув қўлланмалар, ўқув-услубий мажмуалар тайёрлашда, махсус курс ва танлов машғулотларни ўтказишда фойдаланилиши мумкинлиги билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. Эркин Аъзам адабий-эстетик қарашлари масаласи бўйича олиб борилган тадқиқотлар, олинган илмий натижалар қуйидаги асосда жорийланган:

“Эркин Аъзам. Танланган асарлар”га киритилган “Шовқин”, “Шоирнинг тўйи” каби роман, қисса ва ҳикоялари жамланган жилддигига ёзилган “Кириш сўзи”да адибнинг ҳаёти ва ижодини ёртишда умумий илмий назарий хулосаларидан ОТ-Ф1-77 “Ўзбек адабиёти дурдоналари. 100 жилддигини нашрга тайёрлаш” фундаментал лойиҳасида фойдаланилган (Фанлар академиясининг 2021 йил 25 январдаги №3/1255-223-сонли маълумотномаси). Натижада Эркин Аъзамнинг адабиёт, ижод, бадиият, жанрлар, давр ва замон муаммолари ҳақидаги адабий-эстетик қарашларини “Кириш сўз”да ёритиб беришда асос бўлган;

Глобаллашув муаммоларининг бадиий талқини ва замондош образини ўрганишда Эркин Аъзамнинг “Эрталабки хаёллар” тўпламига кирган фикралар, суҳбатлар, адабий мақолалардаги ёзувчининг фаол ва онгли, очиқ муносабатини акс эттирган бир қатор бадиий публицистик асарлари таҳлилидан; Эркин Аъзам бадиий-публицистикасида етакчи жанр сифатида намоён бўлган 40 дан зиёд фикралар, жумладан, “Зарчопон”, “Кунгабоқарлар”, “Манни каша соғинчи”, “Шошмасдан, шошилинг...” каби публицистик чиқишларидаги замондошларимиз феъли табиатидаги салбий иллатларнинг киноявий танқиди, муаллифнинг бу жанрда кўрсатган танқид, тақлиф ва муаммони қандай қўйиши каби илмий-назарий хулосаларидан ОТ-Ф1-80-“Глобаллашув муаммоларининг бадиий талқини ва замондош образи” номли фундаментал лойиҳасида фойдаланилган (Фанлар академиясининг 2021 йил 6 сентябрдаги №3/1255-2435-сонли маълумотномаси). Натижада Эркин Аъзам бадиий-публицистикасининг жанрлар ранг-баранглиги, ёзувчининг бу жанр ва мавзуга қўшган янгиликлари; адабиёт, ижод, бадиият, жанрлар, давр ва замон муаммолари ҳақидаги адабий-эстетик қарашлари юзасидан олиб борилган тадқиқотларининг натижалари лойиҳа доирасида чоп этилган “Глобаллашув

муаммоларининг бадий талқини ва замондош образи” (Тошкент: Мухаррир, 2018) жамоавий тўпламни яратишга асос бўлган.

Абдулла Қаҳҳор ва Эркин Аъзам насри ҳамда публицистикасига хос муштарак ва фарқли бадий хусусиятларни ўрганишга бағишланган фасл ва бобларда илгари сурилган илмий назарий хулосалар, таклиф ва тавсиялар айнан Абдулла Қаҳҳор ижодиётини ўрганиш ҳамда тадқиқот ишида кўзда тутилган масалалардан А-1-059 рақамли “Абдулла Қаҳҳор Истиқлол адабий кўзгусида” мавзусидаги амалий лойиҳани бажаришда фойдаланилган (Ўзбекистон Республикаси Маданият вазирлигининг 2020 йил 11 ноябрдаги 01-12-10-5063-сон маълумотномаси). Натижада мақола, тадқиқот юзасидан чоп этилган тезис ва бошқа материаллари билан ҳам грант хулосалари ва музей фондини бойитишга асос бўлган;

Ўзбекистон телерадиокомпаниясининг “Адабий жараён”, “Бедорлик”, “Такдимот” радиоэшиттириш ва кўрсатувларнинг сценарийларида (2020 йил июль-август) таҳлилий фикрлари ва назарий хулосаларидан фойдаланилган (Ўзбекистон Миллий телерадиокомпанияси “Ўзбекистон” телерадиоканалининг 2020 йил 3 сентябрдаги 04-25-795-сон маълумотномаси; “Ўзбекистон тарихи” телеканалининг 2021 йил 2 августдаги 02-40-1258-сон маълумотномаси). Натижада Ўзбекистон халқ ёзувчиси Эркин Аъзамнинг “Шайх Санъон қиссаси” “Шовқин” романи рамзий метафора сифатида” мавзусидаги илмий-таҳлилий кузатишлари радио тингловчиларнинг кизиқишига асос бўлган. Хусусан, роман матнида қўлланилган “Шайх Санъон” қиссасининг роман қахрамони Фарҳод Рамазон руҳияти ва ҳаётига эшлиги, параллел рамз сифатида қўлланилганига доир кизиқарли тадқиқот натижалари тегишли тавсиялар бериш билан бир қаторда уларнинг дунёқараши ва билимининг кенгайишига хизмат қилган. Шунингдек, “Такдимот” кўрсатувида Эркин Аъзамнинг адабий-эстетик қарашлари акс этган “Эрталабки хаёллар” бадий-публицистикаси билан бадий асарлари ўртасидаги уйғун мавзу, ғоялар талқини; киноя, танқидий таҳлил, замонавий муаммоларга муносабат, адибнинг ўткир ва тезкор адабий-эстетик нигоҳи намоён бўлган фикралар, суҳбатлар, сафар таассуротлари, хотиралар тақдимот кўрсатувда қисқача тарзда томошабинларга асослаб берилди. Натижада илм мухлислари ва адабиёт шинавандаларига Эркин Аъзамнинг адабиёт, ижод, бадиият, жанрлар, замон муаммолари ҳақидаги адабий-эстетик қарашларини кенг миқёсда ўрганиш бўйича бир қатор таҳлилий мулоҳазалар тақдим этилди;

Ёзувчилар уюшмаси Наср, Адабий танқид ижодий кенгашлари ҳисобот йиғилишларида, тўгараклар фаолиятларида, 2020 йилда Ўзбекистон халқ ёзувчиси Эркин Аъзам таваллудининг 70 йиллиги муносабати билан ўтказилган адабий кечаларда, илмий-назарий конференция ва ёш ижодкорлар билан учрашувларда тадқиқот натижаларидан фойдаланилган (Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг 2021 йил 19 майдаги 09-32/11-сон маълумотномаси ҳамда Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Фарғона вилоят бўлимининг 2020 йил 28 октябрдаги 36-сон маълумотномаси). Натижада ҳозирги ўзбек насрининг таниқли вакиллари билан бири Эркин Аъзам насри ва публицистикасига хос

муҳим замонавий муаммоларнинг бадиий ва публицистик талқинидаги киноя ва унга хос воситалар; “Шовқин” романи, “Байрамдан бошқа кунлар”, “Забаржад”, “Отойининг туғилган куни”, “Шоирнинг тўйи” қиссалари таҳлили ўқувчиларнинг билим доирасини оширишга хизмат қилган.

Тадқиқот натижаларининг апробацияси: Тадқиқот натижалари 9 та илмий-амалий анжуманда, шу жумладан, 2 та халқаро ва 7 та республика илмий конференциясидаги маърузаларда илмий жамоатчилик муҳокамасидан ўтказилган.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилиниши. Диссертация мавзуси бўйича жами 16 та илмий иш чоп этилган. Шулардан, Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссиясининг докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий журналларда 6 та мақола, жумладан, 5 таси республика ҳамда 1 таси хорижий журналда эълон қилинган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми: Диссертация кириш, уч асосий боб, хулоса ва фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат бўлиб, умумий ҳажми 144 саҳифани ташкил этади.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Кириш қисмида диссертация мавзусининг долзарблиги асосланган, тадқиқотнинг мақсади ва вазифалари, объекти ва предметлари тавсифланган, унинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги кўрсатилган, тадқиқотнинг илмий янгилиги ва амалий натижалари баён қилинган, олинган натижаларнинг илмий ва амалий аҳамияти очиб берилган, тадқиқот натижаларини амалиётга жорий қилиш, нашр этилган ишлар ва диссертация тузилиши бўйича маълумотлар келтирилган.

Диссертациянинг **“Эркин Аъзам адабий-эстетик қарашлари: асос ва такомил”** номли биринчи боб икки фаслдан ташкил топган. Биринчи фасл **“Ижодкор дунёқарашининг шаклланиши”** деб номланади. Маълумки, бадиий асарда, аввало, муаллифнинг ўзи мансуб бўлган халқнинг, қолаверса, бутун инсониятнинг етук бадиий-эстетик идеали ифода этилади. Шу маънода Ўзбекистон халқ ёзувчиси Эркин Аъзамнинг бадиий асарларида замонавий қаҳрамон руҳияти, тафаккур тарзи, турмуши тасвирланади. Уларда халқ дарди, орзу-ҳаваси, кишиларнинг интилиши, жамиятдаги турли воқелик бадиий-эстетик ёки бадиий-публицистик жиҳатдан баҳоланади. Бу эса ёзувчи адабий-эстетик дунёқарашига боғлиқ бўлади. Зеро, “Тизимли аниқланиб бориладиган бадиият бадиий сўз санъатининг эстетикаси бўлиши керак”⁶. Шу боис Эркин Аъзам ижодини тизимли тадқиқ этиш орқали унинг сўз санъати эстетикасига бўлган муносабатини теран англаш мумкин.

Адиб шу кунга қадар ўндан зиёд бадиий тўпламларини кенг адабий жамоатчиликка тақдим этди. У ўзбек насрининг роман, қисса, киноқисса, ҳикоя жанрларида ва драматик турда баракали ижод қилди. Шу билан бирга,

⁶ Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики. – Москва: Художественная литература, 1975. – С.10.

ёзувчи бадиий публицистиканинг мақола, сафарнома, фикра, адабий қайдлар, адабий портрет, хотира, суҳбат жанрларида ҳам қалам тебратди.

Э.Аъзамнинг адабий-эстетик қарашларининг шаклланишида миллий адабиётимизнинг катта авлод ижодкорларининг бадиий эстетик тажрибалари асос бўлди. Шу билан бирга жаҳон адабиётининг йирик ёзувчилари А.Несин, Ч.Айтматов, ўз замондошларидан Мурод Муҳаммад Дўст ижодига хос янгича услуб ва ёзувчи эстетик идеалларининг янгиллиги Э.Аъзамни ўзига жалб қилди. Э.Аъзамнинг икки улуғ устози А.Қаҳҳор ва А.Мухтор ҳаёти ва ижоди, адабий шахсияти Эркин Аъзам адабий-эстетик дунёқарашининг шаклланишида катта аҳамиятга эга бўлгани мазкур фаслда ўрганилди.

XX асрнинг 70-йилларига келиб, вульгар социологик талаблар ўзини оқлай олмай қолгани аён бўла бошлади. Чунки социалистик реализм ижодий методи талаби билан яратилган бадиий қаҳрамонлар ва сюжетлар қуруқ схематик қолип, жонли халқ ҳаётидан анча узоқ сунъий мафкуравий адабиёт эканлиги сезилиб қолди. Энди воқелик ва бадиий қаҳрамонларни ҳам янгилаш керак эди. Ҳатто, анъанага айланган реализм имкониятларини ҳам ўзгартириш зарурияти майдонга келди. Ана шундай вазиятда 70-йилларнинг адабий авлоди ўзбек адабиётига янги нафас олиб кирди. Хусусан, Мурод Муҳаммад Дўст, Т.Мурод, Э.Аъзам, Х.Султонга ўхшаган истеъдодли ёзувчилар ўзларининг янгича услубий изланишларини намоён қилиб, янги асарларини тақдим этишди. Масалан, Э.Аъзам "Чироқлар ўчмаган кеча" номли тўпламига кирган тўртта ҳикоясида ўзигача яратилган ўзбек насридаги образлардан тамомила фарқ қиладиган янги типдаги ўзига хос бадиий образларни яратди.

Дарҳақиқат, тадқиқотчилар эътироф этганидек, 70-йиллар адабий авлоди ўзбек адабиётида эстетик идеалларни ҳам янгилаб берди. Дейлик, А.Қодирийнинг идеал қаҳрамонлари Отабек, Кумуш, Юсуфбек Ҳожи, Офтоб Ойим, Мирзакарим қутидор, Анвар, Раъно каби образларни 70-йиллар адабий авлоди яратган наср намуналарида учратмаймиз. 70-йиллар адабий авлоди ҳаётда мукамал яралган идеал инсоннинг ўзи йўқлигини тушуниб етди. Дарҳақиқат, Оллоҳгина мукамалдир. Бандаси эса доим ноқис, гуноҳкор, хатокордир. Ислом таълимотига кўра, бандага Муҳаммад (с.а.в) пайғамбаргина комил инсон сифатида намуна қилиб кўрсатилади. Энди 70-йиллар адабий авлоди оёғи ердан узилган адабиётнинг нуқсонларини англаб етгани учун ҳам ўз асарларида ўзи мукамал бўлмаган ҳолда, мукамал бўлишга, номукамал жамиятда яшаётган қаҳрамоннинг мукамалроқ манзил макон излаши идеал даражасига чиқди. Шу маънода, Э.Аъзам насрига назар ташласак, унинг эстетик идеали ойдинлашади. Яъни ўзидан ўзи норози, ўтган умридан норози, яшаётган жойидан ва мавқеидан кўнгли тўлмаётган бадиий қаҳрамонлар эстетик идеал сифатида яратилганини англаш мумкин. Масалан, 80-йилларда яратилган Асқар Шодиев образи ("Отойининг туғилган йили" қиссаси) жамиятдаги адолатсизликка, таълим тизимидаги жўнликка қарши туради. Забаржад ("Забаржад" киноқисса) образи эса илмий текшириш институтдаги маънавий-ахлоқий тубанликка қарши бош кўтаради. У аёл киши бўлишига қарамасдан,

хаётда мустақил ўзи оёққа тура олади. У табиатан ўжар, қайсар қиз. Шу билан бирга Забаржад ҳам Асқар Шодиев каби исёнкор. Демак, ёзувчи идеалидаги исёнкорлик туйғуси муҳим эстетик позиция эканлигини англаш мумкин.

Э.Аъзам насрида заҳарханда кулги эстетик идеал сифатида кўзга ташланади. Заҳарханда кулги сатирик ва юмористик кулгидан фарқланади. Юмористик кулгида жамиятдаги салбий ҳолат устидан енгил кулги қилинади. Ижодкор сатирик кулги воситаси билан жамиятдаги салбий иллат батамом йўқ бўлишини истади. Киноянинг заҳарханда кулги воситаси билан ижодкор жамиятдаги салбий ҳодисаларга сарказм билан назар ташлайди ва ёзувчи китобхонда яқин ўтмишдаги хатолар ва камчиликларга танқидий ва таҳлилий ёндашув ва онгли тафаккурини ўстиришга ҳисса қўшади. Э.Аъзамнинг заҳарханда кулгиси, айниқса, “Чапаклар ва чалпаклар мамлакати”, “Шоирнинг тўйи” қиссаларида ҳам бўртиб кўринади.

Бобнинг иккинчи фасли **“Ёзувчи публицистикасининг муҳим хусусиятлари”** деб номланган. Бадиий публицистиканинг муҳим хусусиятларини мустақиллик даври мисолида таҳлил ва талқин қиладиган бўлсак, журналист публицистикаси, ёзувчи публицистикаси, илмий-хужжатли мемуаристиканинг турли ички жанрлари ривожини кузатиш мумкин. Ишда 80-90-йиллар бадиий публицистикасини биз қуйидагича таснифлаб кўрсатмоқчимиз:

1. Журналист публицистикаси (М.Саъдий, А.Жўраев, А.Мелибоев, О.Тошбой, О.Ўсаров ва бошқалар);
2. Ёзувчи публицистикаси (Т.Мурод, А.Аъзам, Ў.Ҳошимов, Э.Аъзам, Х.Султон, А.Шер, Х.Дўстмуҳаммад, Ш.Бўтаев, Л.Бўрихон, И.Султон, У.Ҳамдам, Қ.Норқобил ва бошқалар);
3. Илмий хужжатли мемуаристика (М.Кўшжонов мемуар асарлари, “Замондошлар хотирасида” туркумида чиққан нашрлар: “Асқад Мухтор замондошлари хотирасида”, “Шукур Холмирзаев замондошлари хотирасида”, “Нодир Норматов замондошлари нигоҳида”, “Ғаффор Мўминов дилдошлари хотирасида”, “Тоғай Мурод замондошлари хотирасида”, “Ўзбек адабиётшунослигининг икки маликаси: Нинель Владимирова ва Машҳура Султонова замондошлари хотирасида”, “Иззат Султон замондошлари хотирасида”, “Бегали Қосимов замондошлари хотирасида” ва ҳ.зо.);
4. Маърифий-биографик роман жанри (Н.Каримов, Х.Султон).

Демак, ўзбек бадиий публицистикаси жанрлар, мавзулар, муаллифлар нуқтаи назаридан такомиллашиб, мукаммаллашиб бойиганини кузатишимиз мумкин. Ёзувчи публицистикасининг турфа жанрларида ёзувчи-шоирлар, олимлар баракали ижод қилишди. Мазкур фаслда ёзувчи, публицист, драматург, киносценарист Э.Аъзамнинг салкам олти юз саҳифалик “Эрталабки хаёллар” тўпламига жамланган бадиий ҳамда танқидий публицистик ижодини таҳлил этамиз. Аммо бу таҳлилларимиз шунчаки мақола, суҳбат, фикраларнинг аналитик таҳлилидан иборат эмас. Балки ёзувчи публицистикасида сочилиб ётган ижодкор шахснинг “мен”нини

аниқлашга қаратилган, шунингдек, муаллифнинг ҳикоя, қисса, киноқисса, роман жанрлари ҳақидаги назарий фикрлари, умуман ижодкорнинг бадиий ва танқидий публицистикасида мавжуд бўлган “мен” нини яхлит бир бутун ҳолда кўрсатишдан иборат.

Э.Аъзамнинг адабий қайдларида ёзувчининг ҳикоя, қисса, драма, санъат, бадиий тил, миллий рух, миллий жонли тил, инсоний дард каби кўпдан кўп илмий масалалар ҳақидаги адабий-эстетик қарашлари бўй кўрсатади.

Э.Аъзамнинг 1980 йилда ёзилган “Ҳикоя, ҳикоя...” номли мақоласи бор. Унда ёзувчи ҳикоянинг турларини кўрсатиб беради, ҳозирги ўзбек адабиётида яратилаётган ҳикояларнинг ҳам камчиликларини кўрсатган, ҳам назарий фикрларини билдиради: “Ҳикояларимиз кўпинча жўн бир воқеа, дидактик фикр асосида ёзилади. Тўғри, ҳикоянинг тури кўп: характер-ҳикоя, ситуация-ҳикоя, кайфият-ҳикоя, маъно-фикр учун ёзилган ҳикоя... Бироқ, ҳар қайси ҳолда ҳам у теран ҳаётӣй, ҳаққонӣй бўлиши шарт.

Кейин, кўпинча воқеанинг қуруқ баёнига берилиб кетилади. Натижада, ситуациялар ўхшашлиги, такрор, сийқалик, схематизм иллатлари юзага чиқади. Майли, авторнинг ўша дамдаги кайфияти, ўйлари, фикрлари акс этсин. Асар ўшанда ўзига хос, оригинал бўлади, индивидуалликка эришилади. Баъзан ҳикоянинг санъат асари эканини унутиб, гап айтишга, газетадаги оддий танқидий хабардаги фактларни проблема қилиб кўтаришга берилиб кетамиз. Менимча, ҳар бир ҳикоя биринчи галда авторнинг ўзи учун янгилик, олдингиларига ўхшамаган, қаламга олинган характер биланми, ситуация биланми, ёзилиши, композицияси биланми – маълум даражада кашфиёт бўлиши керак”⁷. Мазкур парчада ёзувчининг адабиётшунос сифатидаги қиёфаси намоён бўлади. У ҳикоя жанри ва уни яратишга бўлган талаблар ҳақида сўз юритар экан, фикрларини эркин, илмий-публицистик услубда равон ифодалайди. Эркин Аъзам бадиий адабиёт, адабий жараён, жанрлар табиати ҳақида сўз юритар экан, ўз илмий-назарий қарашларини аниқ келтиради.

Э.Аъзамнинг адабий-назарий муаммоларга бағишланган мақолаларидан ташқари, унинг чет мамлакатларга қилган саёҳатлари натижасида яратилган бир қанча “сафарнома” мақолалари ҳам бор. Ёзувчи хорижга қилган саёҳатлари ҳақидаги мақолаларининг жанрини “сафарнома” деб атайди. Демак, у ёзувчи публицистикаси жанрлари номланишига ҳам маълум маънода янгилик киритди. Тўғри, мумтоз ўзбек адабиётида Муқимийнинг машҳур “Саёҳатнома”лари бор. Умуман, ўзбек адабиётида саёҳатнома жанри қадимий ва узоқ генезисга эга бўлган жанр. Э.Аъзам ўзбек адабиётида мавжуд бўлган жанр имкониятларидан фойдаланиб, унга публицистик пафос, рух беради. Жумладан, адибнинг “Техронда кўркув йўқ...” (Эрон таассуротлари асосида), “Океан ортидаги табассум” (Америка таассуротлари асосида), “Рейн бўйидаги учрашувлар” (Германия таассуротлари асосида ёзилган) сафарномалари бор. Муаллиф “Кулгидан

⁷ Аъзам Э. Ҳикоя, ҳикоя... / Эрталабки хаёллар. – Тошкент: Ўзбекистон, 2015. – Б. 220.

йиғи чинроқ” мақоласида шундай ёзади: “Мен ватанни Ватанда эмас, чет элларга чиққанда яққолроқ ҳис қиламан: худди жондай бир нарсамни йўқотгандек безовта бўлавераман. Шундай нарсаки, усиз ҳаёт-ҳаёт эмас, омонат бир рўзгузаронлик. Ватан дегани шу бўлса керак.

Ватанни мен қачон бор бўйи билан ҳис қилдим?”⁸ Ёзувчи Ватан тушунчаси ва унинг шахс томонидан англаниши учун ҳижрон қанчалик кераклигини таъкидлайди. Ўзи ватан туйғусини англаши, кадрига етиши учун қалбидан ўтган кечинма ва ҳаёлидаги мулоҳазаларини баён этади. Бу ижтимоий-фалсафий ва бадиий публицистик йўсинда бўлса-да, ўқувчига тез ва осон етиб боради.

Э. Аъзамнинг бадиий публицистикасида миллий анъана ва қадриятлар, фарзанд бурчи, Ватанга садоқат, тарихни холис баҳолаш, Шарқ ва Ғарб маданияти, адабий қарашлари, тафаккур дунёси ҳақидаги қатор мазмундор мақолалар композициясининг асосини ташкил этган коллизия бир-бирига зид ижобий ва салбий фактлар тўқнашуви ва бунга ёзувчининг муносабати орқали намоён бўлади.

Тадқиқотнинг иккинчи боби “**Эркин Аъзам эстетикасидаги олам ва одамни кузатиш тамойиллари**” деб номланган. Мазкур боб ҳам икки фаслдан ташкил топган. Бобнинг биринчи фасли “**Шовқин**” романида киноя ва сарказм” деб номланган. “Шовқин” романи 90-йиллар охиридаги совет империясининг таназзули ва катта авлоднинг фожиалари талқинига бағишланган. Ёзувчи романда киноявий модусда кўрсатган “дурагай образлар”, миллий эътиқоднинг бузилиши, миллатларнинг ўзаро чатишиши натижасида эътиқодлар ва анъаналарнинг мавҳумлиги, қиёфасиз кишилар фожиаси унинг бир қатор бадиий публицистик мақолаларида ҳам танқид қилинади. Роман таҳлили жараёнида ана шу мавзуга дахлдор публицистик мақолалари ҳам таҳлил қилинди. Жумладан, “-Ов”, “-Ов”..., “-Вич”, “-Вич”..., “Муносиб бўлайлик”, “Қачон ўзбекча гапирамиз?” каби мақола ва фикраларида ана шу жиддий муаммо танқид остига олинган. “Шовқин” романи киноявий бадиий модус асосига қурилган. Романда 40 дан зиёд бадиий қаҳрамонлар иштирок этади. Жумладан, Фарҳод Рамазон (киноценарист), Вика (киноактриса), Гуля Лагутина (киношунос), Элмира Камолова (киношунос), Салмонова Тарона Самед қизи (бева хотин), Гугушидзе (дурагай), Равшан Ақобиров (кинорежисёр), Горбачёв (ташқи кўриниши Михаил Горбачёвга ўхшаган ўзбек йигити), Платон Сократович (демократ сиёсатчи), Адҳам Делон (машҳур актёр Ален Делонга ўхшайдиган йигит), Мирзо Рамазон, Собиржон Мансурович (замонапараст ёки шўропарст одамлар образи) ва бошқалар романда иштирок этади. Ёзувчи “кино” сўзига катта бадиий-ғоявий юк юклайди. Жумладан, романда Э.Аъзам кино сўзи орқали 50 га яқин кино ўзакли сўзлар ясайди. Кинобобо, киномомо, киноарбоб, кинокелин, кинохоним, киноҳужжатчи, киноафсона, киножанон, кинобой, киноулфат, киноқилиқ, киношўрлик, кинокатта, киноқул, киносафар, киноғурбат ва ҳоказо. “Кино” ўзакли янги сўзлар яшаш орқали

⁸ Аъзам Э. Кулгидан йиғи чинроқ / Эрталабки ҳаёллар. – Тошкент: Ўзбекистон, 2015. – Б. 20.

ёзувчи асарда киноявий услубни маромига етказиб тасвирлайди. Ёзувчи кино ўзакли янги сўзлар орқали кино соҳасида фаолият олиб борган қаҳрамонларининг ожизлиги улар тушган вазиятнинг абсурдлигини кузатиш орқали тасвирлайди. Қаҳрамонлар ҳаётни юқоридан туриб ҳиссизлик, бепарқлик билан тасвирлаш орқали киноявий модус юзага чиқади. Романда ташқи кўриниши машҳур сиёсий арбоблар, дунёга таниқли файласуфлар, жаҳон юлдузлари саналган кўшиқчи ва актёрларга пародия қилинган образлардир. В.И.Ленин, М.Горбачёв, Елцин, Алла Пугачёва, Иван Грозний, Платон, Аллен Делон, Диана, Сукрот, Фидель Кастро, Хўжа Насриддин, Шайх Санъонлардир. Масалан, романда доҳийпараст қари чол образи учрайди. Адиб бу доҳийпарастлик дардига чалинган қаҳрамоннинг Владимир Ильич Ленинга эътиқоди жуда баланд эканлигини киноя билан тасвирлайди.

Э.Аъзам шўро давридан қолган “доҳийпараст”, “советпараст”, “ленинчи коммунист” одамларнинг образини типиклаштириб байналмилалчи чол образида мужассамлаштиради. Адибнинг шу ўринда “Доҳийпарастлик дарди” мақоласини эслаш жоиз. Муаллиф мазкур мақолада шўро даврининг даҳоларига сажда қилиб ўтган сохта эътиқодли кишиларни танқид қилади. Э.Аъзам байналмилалчи ва доҳийпараст одамлар образини “Шовқин” романида бадиий образ сифатида яратишдан олдин публицистик мақоласида киноявий танқидий мулоҳаза билан чиқиш қилади. Байналмилалчи чол Фарҳод Рамазонни “мафқураси чаток” деб билади. Унинг руҳиятида доҳийлардан кўрқув ҳисси бор. Шу кўрқув, тобелик ва маҳкумлиқ уни сохта эътиқодли одамга айлантирган. Фарҳод Рамазон унинг эскирган ақидалари билан келиша олмайди ва унга танқидий муносабатда бўлади. Эркин Аъзам романда жамият ва жамиятдаги норасоликларни киноявий танқидий баҳолаш орқали ўзининг эстетик қарашларини реалистик йўсинда тасвирлашга эришган. Шунингдек, мазкур фаслда, Фарҳод Рамазоннинг ҳаёти ва қисмати Шарқ мумтоз адабиётида кенг тарқалган “Шайх Санъон қисса”сига рамзий параллел рамз сифатида акс этгани таҳлил этиб берилган. Назаримизда, “Шайх Санъон”дек машҳур қиссани, янада очикроғи, Авлиё одам ҳақидаги қиссани бадиий матнга киритишга ҳамма ҳам журъат эта олмайди. Эркин Аъзам эса бу ишга журъат этди. Ёзувчининг роман матнида “Шайх Санъон қиссаси” воқеаларига монанд равишда асар қаҳрамони Фарҳоднинг ўзга миллат вакили бўлган қизга ошиқ бўлиши, Оллоҳ даргоҳи олдида никоҳланиб, йиллар ўтгач, фарзандли бўлганини англаш каби ҳолатлар қадим қисса мотивига маълум маънода бадиий ишоралар беради.

Эркин Аъзам “Шовқин” романида ўтмиш умр соғинчини бадиий ифодалашни мақсад қилган эмас, унда бошқа дард, муддаолар ҳам бор. Ёзувчи Фарҳод Рамазоннинг ўй-кечмишлари, хотиралари йўсинида роман композициясини берар экан, асар структурасига Шайх Санъон ҳикоясини янги ижодий изланиш сифатида асарга киритади. *“Одамзотнинг ўй-хаёллари, қилмиши машғулоти унинг қисматига таъсир ўтказмай қолмас экан. Дейлик, сен нега келиб – келиб Шайх Санъонни ёздинг? Чунки нимаси биландир ўшанга яқин бир ёзуғ бошинг узра кўланка солиб турарди. Янада аниқроғи – имконсиз ишқ савдоларига гирифтор бўлмаганинда, сен шу мавзуга қўл*

урармидинг ёки уни бу қадар эҳтирос ила қозоғза тушира билармидинг?! Сен қайда-ю, минг йиллар нари яшаб ўтган жунунваши кўнгил, унинг илоҳий талпинишлари қайда! Аммо ўртада сизларни ўзаро боғлайдиган нозик бир ришта – бир-бирига талпинган икки кўнгилни бир-биридан жудо этадиган кучларга қарши норозилик исёни йўқмиди?! Бу омонсиз муҳорабада ким голиб келгани эса аён. Шайх Санъон, Шайх Санъон...”⁹

Фарҳод Рамазон минг йиллар олдин яшаб ўтиб кетган аждоди Шайх Санъон руҳияти билан ўзининг руҳияти ўртасида қандайдир ўхшаш ришталарни кўради. Натижада, у Шайх ҳақида ажойиб бир сценарий ёзади.

“Шайх Санъон қиссаси”нинг “Шовқин” романининг қаҳрамони Фарҳод Рамазон ҳаётига, қолаверса, бутун башарият ҳаётига нақадар параллел рамзий метафора ҳисобланади. “Шайх Санъон” қиссаси киритма ҳикоя сифатида асар бутунлиги билан мазмуний боғланган бўлиб, ёзувчи бадиий концепциясини ифодалашга хизмат қилади. Эркин Аъзамнинг олам, одам ва замон ҳақидаги бадиий концепциясини ифодалайди. “Шайх Санъон” қиссаси киритма ҳикоя сифатида асар композициясида жанр хусусиятларига кўра ҳикоят, сценарий бўлиб, у асар структурасига Фарҳод Рамазон сценарийси кўлёмаси усулида киритилади. Ушбу киритма ҳикоя шунингдек, асосий воқеаларга параллел тарзда бериб бориладики, бу ҳам ёзувчининг ғоявий мақсади ифодасига хизмат қилади. Эркин Аъзам “Шовқин” романи структурасида “Шайх Санъон қиссаси” сюжети, образлари ва қисса билан боғлиқ деталлар, воқеаларга бадиий ишоралар бериш орқали Инсоннинг синовли дунёда доим гуноҳкор банда эканлигига рамзий ишора қилади. Ёзувчи роман бош қаҳрамони Фарҳод Рамазон қисмати ва кечинмалари орқали тавба қилган, ўзини излаган инсон руҳий драмасини теран таҳлил этиб беради.

Иккинчи бобнинг иккинчи фасли “Драмада маънавий-ахлоқий муаммоларнинг ифодаланиши” деб номланган. Бу фаслда адибнинг “Шажара” ҳамда “Фаррош кампирнинг туши” асарларида маънавий-ахлоқий муаммоларнинг бадиий талқини масаласи ўрганилди. Адибнинг “Фаррош кампирнинг туши Бошига “кулфат” тушган бир бекорчихона хангомаси” асари ҳеч бир тўпламига кирмаган. Мазкур драма “Ёшлик” журналининг 2011 йил сонидида чоп этилган. Сарлавҳанинг ўзидаёқ Э.Аъзамнинг ўзига хос кинояси акс этган, яъни драмада ишининг тайини бўлмаган ташкилот ходимларининг ҳаётидан бир хангомани ҳикоя қилади. Асарда бекорчихона ахллари Раҳбар Раҳбарович, Муовин бува, Гулибарно, Ҳисобчихон, Иқтисодчи хоним, Бўлим бошлиғи, Бош мутахассис, Мутахассис хоним, Ҳайдовчи йигит, Фаррош кампир ва бошқалар иштирок этади. Драма икки қисмдан иборат. Биринчи қисм “Ошгача”, иккинчи қисм “Ошдан кейин” деб аталади. Драма композицион нуқтаи назардан қаралганда, “дийдиё” деб номланган қисмлардан иборат. Биринчи қисм тўрт “дийдиё”дан иборат, иккинчи қисм ҳам тўрт “дийдиё”дан иборат. Э.Аъзам мазкур драмани композицион қисмларнинг номланишида янгилик қилган ҳолда “Дийдиёнинг

⁹ Аъзам Э. Шовқин. - Тошкент: “O‘ZBEKISTON”, 2011. - Б. 183.

бошланиши” билан бошлаб охирини “Дийдиёларнинг охири” деб тугатади. Ҳангома, бир ташкилотда ишлайдиган фаррош кампир Қумри опанинг тушида содир бўлади. Шунинг учун ҳам ҳангома “Фаррош кампирнинг туши” деб номланган. Ҳангомада фаррош кампирнинг тушида у ишлайдиган ташкилот Қўйлиққа кўчиши ҳақида хабар тарқалади. Шу ишончсиз маълумот асосида ташкилот ходимлари янги кўчиладиган бинодаги хоналар устида талаш-тортиш, эски бинодаги эски жиҳозларга эгалик қилиш ҳақида мунозаралар бошланиб кетади. Кузатиб турганимиздек, бу драмада ажиб ҳангомалар баён қилинади. Моҳир драматург жамиятда давлат берадиган моянага яшаб, текинхўр ва боқимандалик кайфиятига тушиб қолган замондошлари устидан захарханда кулги билан кулади ва ҳангомалар қилади. Ҳангомада тасвирланган Бекорчихона ташкилоти аъзоларининг қиладиган асосий ишининг тайини йўқ, эрталабдан кечгача наҳор ош ва кечки ошни кутиб яшайди. Адиб ҳангомани бежиз икки қисмга бўлиб тасвирламаган яъни биринчи қисм “ошгача”, иккинчи қисм “ошдан сўнг”. “Фаррош кампирнинг туши” драмасида ҳам ахлоқий муаммо, ҳам ижтимоий муаммо етакчи ўринда туради. Бир сўз билан айтганда, драмада чуқур ижтимоий дард ўз ифодасини топган. Яъни драматург собиқ шўро давридан қолиб кетган, чириб бўлган, эскича ишлаш ва яшаш қолипига тушиб қолган боқиманда салбий типларни ахлоқий ва ижтимоий ракурсдан туриб баҳо беради. Бу ҳангоманинг воқеалари ва танқидий киноявий пафоси китобхонни ҳалоллик, меҳнатқашлик ва ахлоқий гўзаллик учун курашга чорлаб қолади. Э.Аъзамнинг навбатдаги “Шажара” драмасида ҳам маънавий-ахлоқий муаммоларнинг бадиий талқини етакчи ўринда туради. “Фаррош кампирнинг туши” ҳангомаси дийдиёлардан ташкил топган бўлса, “Шажара” драмаси тусланишлардан иборат. “Шажара” драмасида Бек бобо, Умар болта, Кишвар момо, Замон шажара, Зайтунахон, Ўктам ва-ва, Тўтихон ўқиган, Марат бизнес, Пакана тоға, Новча жиян, Наби лазгин, Чучук меҳрибон ва бошқа қаҳрамонлар иштирок этади. Агар ҳар икки драмада иштирок этган қаҳрамонлар исмига эътибор қаратадиган бўлсак, Э.Аъзам қаҳрамонларига исм танлашда одатдаги бадиий мезонларга риоя қилмайди. Масалан, адиб қаҳрамонлари исмида уларнинг касб-кори, қилиғи, характери намоён бўлади. Дейлик, “Фаррош кампирнинг туши” ҳангомасида фақат бир нафар қаҳрамонгина одамларга кўйиладиган одатдаги исм билан аталади. Бу образ Қумри хола. Қолган персонажлар эса Бекорчихона ташкилотида эгаллаган лавозими билан номланган. Асарда қаҳрамонлар исми ёзувчининг киноявий эстетик дунёқарашини бадиий ифодалашга хизмат қилган. “Шажара” драмасида кишлоқ аҳлини инсофга чақириб турувчи тоза одам Умар болта образидан ташқари Пакана тоға ва Новча жиян ҳам драмада кулгили ҳажвий тасвир яратишга хизмат қилган. Демак, тоға-жиянлар образи драмада муаллифнинг жамият ноқисликларига сатирик муносабатини, яъни адабий-танқидий позициясини ифодалашга хизмат қилган. Тоға-жиянлар нукул тоғалик устида жанжал қилади. Ҳар бири ўзини “тоға” деб айттиргиси келади. Драма якунида Умар болта уларнинг ечимсиз туюлган келишмовчилигини ҳал қилиб беради. Драмадаги Марат бизнес бойлик, пул

деб қишлоқдаги қабристон ичидаги Қайнарбулоққа ҳам хўжайинлик қилади. Булоқ суви бизнеси билан шуғулланади. Марат бизнес ўзини таги зоти тоза, палаги тоза насл деб билади. Ўзининг асл келиб чиқишини яшириш учун шажарашунос олима Зайтунахонга пўписа ҳам қилади. Бу хангомаларни бир чеккада туриб кузатаётган Умар болта иккита калла суягини олиб дарахтга илиб қўяди. Калла суяги детали орқали ёзувчи киритма ҳикояга “Искандар ва гадо ривоятга ишора қилади.”

Бу иккита калла суяги беихтиёр Шарқ халқлари оғзаки ижодида қадимдан мавжуд бўлиб, кейинчалик ёзма адабиётга кўчган, жумладан, Алишер Навоийнинг “Садди Искандарий” достонидаги машҳур ривоятни эсга солади. Драма матнига киритилган мазкур фольклоризм унсури башариятни борар жойи, охирги манзили бир эканлигини англатади.

Э.Аъзам драмада Алишер Навоийнинг тарбиявий аҳамиятга молик ривояти деталидан унумли фойдаланган ҳолда асар қаҳрамонларига, ҳам томошабинга ёки ўқувчига ўғит беради. Драматург жамият маънавий-ахлоқий ҳаётига салбий таъсир этувчи, фирибгар, иймонсиз, ахлоқан бузук нусхаларни умумлаштириб, Замон шажара, Марат бизнес образлари мисолида бадиий гавдалантиради. Бу кимсалар ўзларининг шахсий манфаатлари йўлида, ҳар қандай ишдан тап тортишмайди. Драманинг бадиий-эстетик аҳамияти шундаки, у томошабинни ёки ўқувчини шунчаки кулдирибгина қолмасдан, даврга хос маънавий-ахлоқий, ижтимоий муаммоларни ва иллатларни англаб етишга ва бу каби ноҳақлик ва адолатсизликларга қарши курашишга даъват этади. Диссертациянинг учинчи боби “**Эркин Аъзам бадиий-публицистикасида танқидий эстетик қарашлар**” деб номланган. Биринчи фасл “**Фикра жанри: муаммо, танқид, таклиф**” деб номланган. Мазкур фаслда Эркин Аъзамнинг “фикра” номи остида чоп этилган ҳажман қисқа, аммо мазмунан теран битиклари, яъни фикралари таҳлил қилинди. Бинобарин, тўпламига муаллифнинг 40 дан зиёд фикралари “Эрталабки хаёллар”нинг “Шап-шап деганча...” фаслига киритилган. Адибнинг фикралари дастлаб “Тафаккур” журналида чоп қилинган, сўнгра “Жаннат ўзи қайдадир” тўпламига маълум бир қисми киритилган. Эркин Аъзам фикраларни “Тафаккур” журналининг “Мухаррир минбари” рукнига мослаб ёзди. Улар ҳажман ниҳоятда ихчам, аммо мазмунан бақувват. Жумладан, муаллифнинг “Бой бўлай десангиз...”, “Инсон ўзинг”, “Шошмасдан шошилинг”, “Уят бўлади”, “Жаннат қидириб”, “Жонажон” укашонлар”, “Ҳозирийлар”, “Манний каша соғинчи”, “Зарчопон” каби ўнлаб фикралари ижтимоий-маиший ҳаётда учрайдиган муҳим маънавий-ахлоқий, маиший-ижтимоий муаммоларга бағишлангани билан китобхон эътиборини тортади.

“Жаннат қидириб...” фикрасида ҳовли-жойини сотиб, бундан ҳам яхши, шоҳона ҳаёт истаб Америкага кетаётган бир замондоши ҳақидаги кузатувларини ёзади. Мазкур фикрага қаҳрамон бўлган ҳаётий шахс кейинчалик Э.Аъзамнинг “Жаннат ўзи қайдадир ёхуд Жийдалидан чиққан Жўракул” драмасига ҳаётий асос бўлди. Муаллиф бойлик ва моддият ортидан қувиб кетаётган замондоши қисматига Нажмиддин Кубро ҳаётини

карама-қарши қўяди. Фикрада икки ҳаётӣ мисол қаршилантрилиб, муаллиф ўқувчи қалбида, онгу шуурида ватанпарварлик ҳиссини, тарбиялашга ҳаракат қилади. Фикрада қаерда, қай манзилда дунёга келмоқ, қай гўшада киндик қони тўкилмоғи – бу тақдири азал, қисмат эканлигини алоҳида тарихий факт билан таъкидлаб кўрсатади: “Урганчи ёғий босганда, “Шайх оёқ остида қолмасунлар, ўғлон ва ушоқлари бирлан қалъадан чиқиб кетсунлар”, деган таклиф бўлди. Ҳазрати Шайх айтиб юбордиларким, яхшиликда мен бу халқнинг тамоми бирлан ошно ва дўст-ёр эрдим, эмди ёмон кунда нечук буларни ташлаб борайин...” Нажмиддин Кубро жон сақлаш имкониятини рад этибгина қолмай, душманга қарши юзма-юз жангга киришиб, ватан озодлиги йўлида халок бўлгани маълум”. Адиб услубига хос киноя, захархандалик билан “Ватанинг нечта, ватандош?..” деб, Ватанни синов кунларида уни ташлаб, хаёлий жаннат қидириб юрганларни, Ватан қаддини ростлаганида қозоннинг бошида пайдо бўлиб қоладиган инсонлар ҳақида жиддий фикр юритади. Ана шундай қаноатни билмайдиган инсонлар ҳақида “Шукру қаноат” фикрасида ҳам ёзади. Фикрада инсонларда шукру қаноат йўқолиб бораётганини, қаноатни билмаган инсонда ҳаловат ҳам бўлмаслигини айтади. “Искандарнинг бу дунёда нега қўли очик кетибди?” саволи билан мурожаат этади ва ўқувчини ўйлашга мажбур қилади. Бобнинг иккинчи фасли **“Хотираларда адиблар сиймоси”** деб номланган. Э.Аъзамнинг “Эрталабки хаёллар” тўпламидан ўрин олган устозлари, замондошлари тўғрисидаги хотиралари ва адабий портретлари “Ёндошлар, замондошлар” фаслига киритилган. Мазкур фаслга 19 та хотира ва адабий портрет жамланган. Бу хотиралар турли йилларда, турли хил муносабатлар билан ёзилган.

Э.Аъзам хотираларини жанр ва мавзу жиҳатдан таснифлаб ўрганиш мумкин.

1. Юбилей мақолалар (“Профессор ва “назарипаст” шогирд ҳангомаси”, “Академик Қўшжоновнинг “Устози”);

2. Хотира мақолалар (“Ҳалоллик ва шижоат”, “Жасур посбон”, “Умр бўйи ҳамнафас”, “Ибрат”, “Бутунларнинг бутуни”, “Тафаккур”нинг домласи”, “Пичирлашни билмаган одам”, “Дўрмон асири”, “Адабиётнинг мардикори”, “Умр – аланга”, “Ёзувчининг ёзувчи ўғли”, “Валламат ака-укалар”, “Отаўғил”, “Яхшилик қилу сувга от...”, “Агар сизга дўст керак бўлса...”);

3. Сўзбоши мақолалар (“Оғир қоғоз заргари”, “Авлиёдан кам эмас”).

Хотираларнинг кимларга, нима муносабат билан ёзилганлигига эътибор берилса, Э.Аъзам хотиралари машҳур ёзувчилар, олимлар, кинорежиссёр, бир сўз билан айтганда, муаллифнинг эътиборини ўзига тортган истеъдодли шахслар, яъни замондошлари ҳақида ёзилган.

Э.Аъзамнинг адабиётшунос олим, таржимон, муҳаррир, эссенавис ва фан арбоби Озод Шарафиддинов ҳақида учта хотира мақоласи бор. Булар: “Тафаккур”нинг домласи”, “Пичирлашни билмаган одам”, “Авлиёдан кам эмас” хотира мақолаларидир. Биринчи “Тафаккур”нинг домласи” хотира мақоласида Озод Шарафиддиновнинг илк бор журнал ташкил қилинган

пайтда жамоа билан ишлаши, тахририятга келган материаллар устида қаттиқ тахрирлаши ҳақидаги ҳаётий воқеалар қаламга олинган. Бундан ташқари, Э.Аъзам мақолада Устознинг журналдаги талай ташаббуслари, шов-шувли мақолалари, гўзал таржималари ва компьютерга ишқибозлиги ҳақида, сўнгра “Жаҳон адабиёти” журналининг таъсис этилиши муносабати билан “Тафаккур”дан истар-истамай кетиши ҳақида ҳаётий ҳикояларни баён қилади.

Хуллас, Э.Аъзам О.Шарафиддинов билан бирга ишлаш бахтига сазовор бўлганидан фахрланиб, Устоз билан ўтказган унутилмас кунларни “гоҳ марок, гоҳ армон билан” эслаб жуда самимий, жонли хотира мақолалар ёзишга муваффақ бўлган. Шунингдек, муаллиф О.Шарафиддиновнинг ишлаш услубида А.Қаҳҳордан мерос бўлиб ўтган баъзи бир яхши одатлар хусусида ҳам ёзади: “Ваҳоланки, Озод ака устоз Абдулла Қаҳҳордан мерос бир одатда маҳкам тутар, ўзларига яқин олган шогирдларининг туриш-турмушидан мудом хабардор, ютуғидан қаттиқ қувонар, камчилигини ҳам оталарча бағрикенглик билан кечира билар эди”. Хотиранавис мақолада олимнинг ҳаётда ҳам, ижодда ҳам “дангалчи”, “мардона” инсон бўлганлигини алоҳида таъкидлаб кўрсатади.

УМУМИЙ ХУЛОСА

1. Эркин Аъзам адабий-эстетик қарашларининг шаклланишида оилавий муҳит, адабий муҳит, бадий-эстетик тажриба ва анъана, ижтимоий-сиёсий муҳит каби омиллар таъсири катта бўлди. Абдулла Қаҳҳор, Асқад Мухтор каби устозлар ва тенгдошлар ижоди ҳам катта ижобий таъсир ўтказди.

2. Адибнинг илк ҳикояларида лиро-романтик услуб етакчилик қилади, 70-йиллар адабий авлоди сафида адабиёт майдонига кириб келган Мурод Муҳаммад Дўст, Тоғай Мурод, Хайриддин Султон, Нодир Норматов каби бир гуруҳ истеъдодли ёшлар насрига хос киноявий бадий услуб, қаҳрамоннинг ўз-ўзини таҳлил ва тафтиш этиш руҳий тасвирий усули, кўповозилик каби янгилашлар Эркин Аъзамнинг сўнгги йиллар ижодида ҳам яққол кўзга ташланади.

3. Эркин Аъзам адабий авлоди собиқ Шўро жамиятининг ич-ичидан нураб бораётганини англаб етган, бу англаш натижаси ўлароқ, ўз насри ва бадий-публицистикасида жамият ва замондошлари ҳаётига киноя, сарказм, захарханда кулги, полифоник тасвир, рамзий киноявий бадий шартли воситаларини дадил олиб кирган, “ўзини ўзи англаётган”, “исён қилаётган” ва “шартаки одам” образларини маҳорат билан яратди.

4. Эркин Аъзамнинг “Эрталабки хаёллар” бадий-публицистик тўпламига жамланган адабий мақола, суҳбат, хотира, сафарнома, фикра, адабий портрет каби ўнлаб жанрда яратилган салкам 600 саҳифалик публицистика намуналарида адабиёт, ижод, жамият ва башарият ҳақидаги муаллифнинг самимий ўй-кечинмалари ва ҳиссий мулоҳазалари, танқидий қарашлари, муаллифнинг шахсий муносабати ёрқин акс этган; адиб публицистикасида ҳам киноя, пичинг, кесатиклар, ҳаётий ва адабий мисоллар таҳлили, умуминсоний ғоялар талқини етакчилик қилади.

5. Адибнинг насрий, драматик асарларидаги ўжар, қайсар, анойи, жайдари, чапани табиатли кишилар руҳиятидаги “исёнкор”, “мустақил фикрли”, “ҳалол, тоза” қаҳрамонлар унинг эстетик идеалидир; шунингдек, ёзувчи публицистикасида намоён бўлган адабиёт, ижод, илҳом, идеал қаҳрамон ҳақидаги шахсий мулоҳазалари ўзининг оригинал ва холис позицияси билан ўзбек бадий публицистикасида алоҳида ажралиб туради.

6. Эркин Аъзамнинг инглиз ва француз тилларига “Буюк осий Шайх Санъон ворислари” номи билан таржима қилиниб, европалик китобхонлар назарига тушган “Шовқин” романи ўзбек адабиётида жуда катта адабий воқеа бўлди; асарда собиқ Шўро даврининг таназули, алданган авлод фожеалари ноанъанавий тасвир, рамз, ҳикоят, қиёфадор образлар, дурагай образлар маҳорат билан теран акс эттирилган. Адиб романда Шарқ мумтоз адабиётида жуда кенг тарқалган Фаридиддин Аттор, Алишер Навоий каби классик адиблар достонида қўлланилган “Шайх Санъон қисса”сидан киритма ҳикоя сифатида унумли фойдаланади, бу қисса мазмуни ва Шайх қисматига XXI аср одамнинг ҳаёти ва қисматини параллел тасвирлаш орқали янгича бадий тасвирга эришади.

7. Э.Аъзам ўзбек драматургиясида ҳам “Жаннат ўзи қайдадир ёхуд Жийдалидан чиққан Жўракул”, “Фаррош кампирнинг туши”, “Шажара” каби қатор ҳангомалари билан янгилашиш қилди; хусусан, “Фаррош кампирнинг туши” ҳангомасида кампирнинг “дийдиёлари”га, “Шажара”да “тусланиш” каби сахнавий қисмларга ажратиб, ўзбек драматургиясида янгилашишлар қилди. Драматург адибнинг мазкур драмаларида ҳам худди насридаги каби киноявий заҳарханда услуб ва ўткир сарказм унсурлари етакчилик қилади; ёзувчи “Фаррош кампирнинг туши”да туш мотивини қўллаш, “Шажара”да Умар Болта, насабшунос, шажарашунос Зайтунаҳон образларини яратиш, хусусан, драма матнида гужумга осилган икки бош чаноқ детали орқали Шарқ мумтоз адабиётидаги дидактик ривоятлар мазмуни сингдирилган.

8. Эркин Аъзам яратган бир-биридан мазмунли, маъзи тўқ 40 дан зиёд фикраларда муаллифнинг жамият ва башарият ҳаётига, хусусан, ўзбек халқи ҳаётига, кундалик маиший турмушига, қолаверса, адабий масалаларига доир фаол, онгли муносабати акс этади; мазкур фикраларда замондошларимиз феъли-табиатидаги хушомадгўйлик, лаганбардорлик, раҳбарпарастлик, доҳийпарастлик, тилёғмалилик, “ойитқичлик”, эътиқодий айниш каби салбий иллатлар заҳарханда киноя билан танқид остига олинади.

9. Адибнинг 19 та хотирасида ўзбек маънавий ҳаётида ёрқин из қолдирган, шунингдек, шахсан ўзи чуқур ҳурмат қилган А.Қаҳҳор, К.Қаҳҳорова, А.Мухтор, О.Шарафиддинов, Б.Йўлдошев, М.Саъдий, Ш.Холмирзаев, Ҳ.Қодирий каби сиймолар ҳақида хотира-мақолалар, адабий портретлар яратганки, уларда ёзувчининг бу улуғ инсонлар ҳақидаги ҳаётий воқеалар баёни орқали замондошларига ва келажак авлодга уларнинг шонли ҳаёти ва ижоди ибрат қилиб кўрсатилади.

**SCIENTIFIC COUNCIL DSC.03 / 30.12.2019.FIL.05.02 ON AWARDING
SCIENTIFIC DEGREES AT THE FERGHANA STATE UNIVERSITY**

KOKAND STATE PEDAGOGICAL INSTITUTE

KHOLMATOVA NIGORA YAKUBOVNA

LITERARY AND AESTHETIC VIEWS OF ERKIN AZAM

10.00.02 – Uzbek literature

dissertation abstract of doctor of philosophy (PhD) on philological sciences

Ferghana – 2022

The theme of the Dissertation of Doctor of Philosophy (PhD) was registered at the Supreme Attestation Commission under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan under No. B2021.3.PhD/Fil692.

The dissertation has been prepared at the Kokand State Pedagogical Institute.

The abstract of the dissertation is available in three languages (Uzbek, English, Russian (resume)) on the website of the Academic Council ([www / idu / uz](http://www/idu/uz)) and on the Information and Education Portal "Ziyonet" ([www / ziyonet / uz](http://www/ziyonet/uz)).

Scientific adviser: **Kuchkarova Marhabo Khudayberganovna**
doctor of philological sciences

Official opponents: **Qosimov Abduog'ofir Abdukarimovich**
doctor of philological sciences

Yakubov Islomjon Axmedjonovich
doctor of philological sciences

Leading organization: **Termez State University**

The defense of the dissertation will take place on «5» aprel 2022 at 14⁰⁰ at the meeting of the Scientific Council DSc.03/30.12.2019.Fil. 05.02 on awarding scientific degrees at the Ferghana state university (Address: 100151, Fergana city, Murabbiylar street 19. Tel: (99873) 244-44-02)

The dissertation can be reviewed at the Information Resource Center at the Ferghana state university (registered under the number 160). (Address: 100151, Fergana city, Murabbiylar street 19. Tel: (99873) 244-44-02)

The abstract of the dissertation was distributed on mart «24», 2022.
(Register Protocol No. 45 dated 24 mart 2022).

Sh. M. Iskandarova
Chairman of the Scientific Council
on awarding Scientific degrees,
Doctor of Philological sciences, Professor

M.T. Zokirov
Scientific Secretary of the Scientific Council
on awarding Scientific degrees,
Candidate of Philological sciences, Docent

A.G. Sabirdinov
Scientific Seminar chairman
at the Scientific Council on awarding
Scientific degrees, Doctor of Philological sciences,
Professor

INTRODUCTION

(abstract of the dissertation of Doctor of Philosophy (PhD))

Topicality and necessity of the thesis. In world literary criticism, the writer's literary and aesthetic views, artistic interpretation of life, aesthetic evaluation, the writer's aesthetic ideal, creative psychology, creative workshop are gaining attention. Therefore, the study of the literary and aesthetic views of a mature writer has become the main goal in every national literature. In the process of globalization, a deep understanding of the writer's artistic concept in the formation of people's consciousness and imagination on the basis of universal, national values, views on the formation of their image, idea, theme, problem, solution, writer's ideal acquires scientific and practical significance.

The formation of the writer's artistic and aesthetic views in world literary criticism, the study of his attitude to reality as realistic, romantic, ironic, the use of genres such as fikra, essay, memory in the analysis and critique of literary-artistic, socio-ethical criteria has long been emphasized. Therefore, there is a need for the writer to actively use the artistic journalistic style, to reveal his creative intent and artistic skills, as well as literary-artistic, socio-philosophical, artistic psychological factors in the organization of the structure of various works.

In recent years, there has been a growing demand to explore the creative person's closeness to the spirit of his epoch. In this sense, the study of the literary and aesthetic views of People's Writer of Uzbekistan Erkin Azam, as writer, prose writer, publicist, playwright, screenwriter in the context of new artistic and aesthetic views, including using advanced methods of studying world literature, creates the need for analysis and interpretation of the author's style and images created by the writer. Indeed, the fact that «Uzbekistan must be globally competitive in the field of science, intellectual potential, modern personnel, high technologies»¹⁰ poses the challenge of literary criticism science to realize theoretical issues at the level of world requirements.

Accordingly, the parallel observation and analysis of the writer's journalistic, prose and dramatic work will be necessary. In particular, the formation of the writer's literary and aesthetic views, the environment, epoch, time, creative style, lyric and romantic mood and satirical position, journalistic genres (fikra-essays, travelogues, memories, conversations), critical thinking, demand and supply, a new poisonous satirical form of laughter against the social and spiritual-moral problems posed in the play that have been studied as scientific and theoretical problems determine the topicality of the dissertation.

This dissertation research serves to a certain extent in the implementation of the tasks set out in Resolutions of the President of the Republic of Uzbekistan, of February 17, 2017 No PR-2789 “On measures to further improve the activities of the Academy of Sciences, the organization, management and funding of research”, of September 13, 2017 No PR-3271 “On measures to develop a system of

---

¹⁰ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг 2017 йил 22 декабридаги Олий Мажлисга мурожаатномаси // Халқ сўзи, 2017, 22 декабрь. - №258 (6952).

publishing and distribution of book products, increase reading and promote the culture of reading”, of October 19, 2020 No. PR-4871 Resolution “On the celebration of the 580th anniversary of the great poet and thinker Alisher Navoi”, the resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated February 16, 2018 No. 124-F “On holding the international conference on “Current issues of international study and promotion of Uzbek classical and modern literature” as well as in other legal documents, concerning this activity.

Correspondence of research to the priorities of the development of science and technology of the republic. This research was carried out in accordance with the priority of the development of science and technology of the republic I. “Formation of a system of innovative ideas and ways to implement them in the social, economic, cultural, spiritual and educational development of an informed society and a democratic state.”

Problem development status. In the history of world literature and literary-aesthetic thinking, the problem of the relationship between the literary-aesthetic views of the writer and the artistic creation has been studied extensively from a scientific and theoretical point of view¹¹. There were created the monograph “History of literary and aesthetic thinking” on the basis of co-authorship, and dissertations, pamphlets, articles of other authors in Uzbek literary criticism¹²..

---

¹¹ Афлотун. Давлат. – Тошкент: Янги аср авлоди. 2015. – 464 б.; Арасту. Поэтика. Ахлоқи кабир. Риторика. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2012. – 352 б.; Георг Вильгельм Фридрих Гегель. Эстетика. Биринчи жилд. Рус тилидан Махмуд Абдуллаев таржимаси. – Тошкент: Ўзбекистон файласуфлар жамияти, 2011. – 360 б.; Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики. – Москва: Худож. лит., 1975. – 504 с.; Кант, Иммануил. Критика способности суждения. – Москва: Искусство, 1994 — 365.; Ковалев А.Г. Психология литературного творчества. – Л.: ЛОЛГУ, 1960; Выготский Л.С. Психология искусства. – Москва: Просвещение, 1986; Понамарев Я.А. Психология творчества. – М.: Наука, 1976; Лук А.Н. Психология творчества. – Л.: Наука, 1978; Психология процессов художественного творчества. – Л.: Наука, 1980; Мейлах Б.С. Психология художественного творчества: предмет и пути исследования. – Л.: Наука, 1980; Асмаилов А.Г. Психология личности. – М.: МГУ, 1990; Тамарченко Н.Д. Теоретическая поэтика: понятия и определения – М.: МГУ, 1999; Томашевский Б.В. Теория литературы поэтика. – М.: АСПЕКТ ПРЕСС, 1999; Есин А.Б. Принципы и приемы анализа литературного произведения. – М.: Флинта-Наука, 2000; Теория литературы а двух томах. (под редакцией Н.Д.Тамарченко). Том 1. Н.Д.Тамарченко., В.И.Тюпа., С.Н.Бройтман. Теория художественного дискурса теоритическая поэтика. – М.: АCADEMIYA, 2004; Теория литературы а двух томах. (под редакцией Н.Д.Тамарченко). Том 2. С.Н.Бройтман. Историческая поэтика. – М.: АCADEMIYA, 2004; Теория литературных жанров. (под редакцией Н.Д.Тамарченко). – М.: АCADEMIYA, 2011.

¹² Тогаев О. Ўзбек бадий публицистикаси (назария ва маҳорат масалалари). – Тошкент: Фан, 1973. – 207 б; Худойкулов М. Ўзбек бадий публицистикасининг шаклланиш тамойиллари (XIX аср охири XX аср ўрталари ўзбек матбуоти материаллари асосида): филол. фанлари доктори ...дисс. – Тошкент, 2001. – 293 б; Шу муаллиф. Бадий публицистика жанрлари. (ўқув қўлланма) – Тошкент: Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети босмахонаси, 2004. – 54 б; Раҳимжонов Н. Илмий тафаккур жилolari. – Тошкент: Фан, 1991. – 64 б; Шу муаллиф. Истиклол ва бугунги адабиёт. – Тошкент: Ўқитувчи, 2012; Шу муаллиф. Қодирийшунослик қирралари. – Тошкент: Наврўз, 2015. – 204 б; Болтабоев Х., Махмудов М. Адабий-эстетик тафаккур тарихи. – Тошкент: Мумтоз сўз, 2013. – 400 б; Досмухамедов Х.Н. Журналистнинг касб-одоби муаммолари: назарий ва методологик таҳлил (Мустақиллик даври ўзбек матбуоти фаолияти мисолида. 1991-2008 йиллар): Султонов У. Чўлпоннинг адабий-эстетик қарашлари: филол. фан. номзоди ...дис. автореф. – Тошкент, 1995. – 29 б; Абдумуратов А. Публицистика Т.Каипберганава: специфика, тематика, жанрово-стилистические особенности: автореф. дис. ...канд. филол. наук. – Ташкент, 1997. -21 с; Саидов Х. Махмудхўжа Беҳбудийнинг публицистик ва муҳаррирлик фаолияти: филол. фанлари номзоди ... дис. – Тошкент, 1998. – 137 б; Йўлдошбекова С.С. Чўлпоннинг публицистик ва муҳаррирлик фаолияти: филол. фанлар номзоди ... дис. автореф. – Тошкент, 2002. – 30 б; Тошмухаммедова Л. Абдулла Қодирийнинг адабий-эстетик қарашлари: филол. фанлари номзоди ... дис. автореф. – Тошкент, 2005. – 26 б; Тўлаганова С. Ижодкор шахси ва адабий қахрамон муаммоси (Абдулла Қодирий ижоди): филология фан. док. дисс... автореф. – Тошкент: 2019. – 70 б; Қўчқорова М.Х. Ҳозирги ўзбек адабиётида эссе жанри: филол. фанлари номзоди ... дис. – Тошкент, 2004. – 134 б.; Жамилова Б. Ўзбек болалар публицистикаси ва унинг

The works of Erkin Azam have been studied by literary scholars as O. Sharafiddinov, N. Karimov, N. Vladimirova, U. Normatov, A. Rasulov, Y. Solijonov, K. Yuldoshev, F. Hamraev, N. Jabborov, Sh. Rizaev, M. Kuchkarova, S. To'laganova, G. Sattarova, M. Sheralieva, O. Shofiev, M. Baratova¹³.

The works of the writer were studied from the linguistic point of view in the researches of Z. Umrkulov, Y. Odilov, D. Andaniyozova, Sh. Tashkhodjaeva. The collection of scientific articles “Artistic world of Erkin Azam” and monographs of researchers are considered as positive results in this field¹⁴. However, the issue of

---

ривожланиш тамойиллари: филол. фан. номзоди дисс... – Бухоро, 2004. – 155 б; Курбонова С. Ёзувчи публицистикасининг тараққиёт тамойиллари. - Тошкент: Муҳаррир, 2012, - 128 б; Гаипова Ҳ.Қ. Матназар Абдулҳакимнинг бадиий ва публицистик маҳорати: филол. фалсафа док. (PhD) дис... автореф. – Тошкент: 2019. – 54 б; Бурхонова Ф.А. Муаллиф адабий-эстетик қарашлари ва ижодий параллелизм (Н.Эшонқул ва У.Ҳамдам ижоди мисолида): филол. фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) ...дисс. автореф. – Тошкент, 2019. – 52 б.

¹³ Владимирова Н. Новеллачиликдаги изланишлар // Ўзбек тили ва адабиёти. 1988. №6. –Б. 13-16; Норматов У. Янги аср одамлари // Ўзбекистон адабиёти ва санъати. 2009. 29 май; Солижонов Й. Тушунишнинг ўзи бахт // ЎзАС-2004 йил 26 январь. Жабборов Н. Ҳаёт булоғидан бахраманд ижод // Халқ сўзи. 2009. 29 май; Ризаев Ш. Мурасали умр ҳикояти// Ўзбекистон адабиёти ва санъати. 2010. 15 январь; Сатторова Г. Рухият сувратлари талқини // Ишонч. 2009. 28 май; Тўлаганова С. Янгилаётган қаҳрамон талқини // Ўзбек тили ва адабиёти. 2012. №4. 95-99- бетлар; Тўлаганова С. “Қурок”нинг кўзи // Ёшлик. 2014. №12. – 35-37 бетлар; Улуғов А. Зиддиятлар талқини // Шарқ юлдузи. 1987. №9. – Б. 185-196; Улуғов А. Носирга истак // Ўзбекистон адабиёти ва санъати. 1989. 17 март; Улуғов А. Жаннат ўзи қайдадир? // Хуррият. 2009. 27 июнь. – Б. 9; Қўчқорова М. “Шовқин”нинг шов-шувлари // Ёшлик. 2013. №1. 44-45-бетлар; Кучкарова М. Художественная обусловленность иронии (на материале произведения Э.Агзама) // Преподавание языка и литературы. 2013. №5. С. 31-33; Қўчқорова М. Киноявий образ яратишдаги бадиий шартлилик воситалари / Ўзбек адабиёти масалалари. Илмий мақолалар тўплами. Тошкент: 2013. 45-60-бетлар; Қўчқорова М. Асосий машғулоти адабиёт, аммо омадим кинода чопди... Эркин Аъзам билан суҳбат // Шарқ юлдузи. 2014. №1. – Б. 158-162; Қўчқорова М. Эркин Аъзам насрида сув шартли бадиий тимсоли // Тил ва адабиёт таълими. 2013. №12. – Б. 38-40; Қўчқорова М. Киноявий наср ва бадиий шартлилик // Ўзбек тили ва адабиёти. 2013. №6. –Б. 48-52; Қўчқорова М. Esas meşguliyetim edebiyattir fakat sinemada başarılı oldum...Sühbet. // Güncel sanat. Türkiye-Alaniya. 2014. Sayı 31. Temmuz-ағустос. S. 34-39; Қўчқорова М. Günümüz özbek nesrinde dağ simgesi /Edabiyatta dağ. XXV. Uluslararası KIBATEK edebiyat sempozyumu. Alanya-Türkiye 30-ekim-3-kasım 2013. Ankara Başkent klise matbaacılık. 2013. 490 s. – S. 271-280; Қўчқорова М. Янгиланган реализм: киноя, байтбарак, прототип масаласига доир / Ўзбек адабиётшунослигининг долзарб муаммолари. – Тошкент: Фан, 2018. – Б. 174-184; Шералиева М. Ҳозирги ўзбек насрида киноя (ижтимоий-психологик омиллари, поэтик тизимдаги ўрни): Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Тошкент, 2018. – 52 б. Шералиева М. Қаҳрамон позицияси эстетик аналогия сифатида / Бобурнинг андишаси. Тошкент: Турон замин зиё, 2015. – 88 б. – Б. 35-42.; Шералиева М. Насрда лиризм ва киноя. (Эркин Аъзам асарлари мисолида) // Шарқ юлдузи. 2012. №1. – Б. 156-161; Шофиев О. Истиқлол даври ўзбек ҳикоячилигида образлар хилма-хиллиги (Эркин Аъзам ҳикоялари мисолида) / XXI аср – интеллектуал авлод асри илмий –амалий анжуман материаллари (7-8-июнь). Термиз -2016. 131-137-б; Шофиев О. Давр ва қаҳрамон / “Ёш олимлар” республика илмий-амалий конференцияси. 2016-йил 29-30-январь, 1-қисм. – Термиз, “Тафаккур”, 2016. – Б. 340–341.; Шофиев О. Деталь – муҳим тасвирий восита сифатида / Филологиянинг долзарб муаммолари. Илмий-амалий анжуман материаллари. Термиз. 2016. 18 май. – Б. 102-104; Шофиев О. Париждан қўнғироқ бўлгунча ва бўлгач // Сурхон ёшлари. 2015. 15 июль; Шофиев О. “Эрталабки хаёллар” жозибаси // Сурхон ёшлари. 2016. 15 апрель. – Б. 6; Шофиев О. Ўзбек адабиётшунослигида Эркин Аъзам ижодининг ўрганилишига доир айрим мулоҳазалар / “Филологиянинг долзарб масалалари” республика илмий-анжуман материаллари (2017-йил 6-апрель). – Термиз -2017. 63-67-б; Шофиев О. Образларнинг қиёсий тадқиқи: типология ва индивидуаллик / “Ўзбек филологиясида таҳлил ва талқин муаммолари” мавзусидаги республика илмий-назарий анжуман материаллари (2017 йил 26-27-май). 1-китоб. – Наманган, 2017. – Б. 255–258.

¹⁴ Эркин Аъзам бадиий олами. - Тошкент: Турон замин зиё, 2014. – 304 б; Қўчқорова М. Ҳозирги ўзбек насрида бадиий шартлилик. – Тошкент: Фан, 2020. – 248 б; Шералиева М. Ҳозирги ўзбек насрида киноя. – Тошкент: Академнашр, 2016. – 224; Шофиев О. Эркин Аъзам насри бадиияти. – Тошкент: Қақнус медиа, 2019. – 172 б. Баратова М. Эркин Аъзам асарларининг бевосита инглизча таржимасига хос хусусиятлар. Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Бухоро, 2020.

Erkin Azam's literary and aesthetic views and their transition to his artistic creation has not been studied enough in literary criticism.

Relevance of the dissertation with the plans of scientific research works of the higher educational establishment where the dissertation has been conducted. The dissertation research was completed within the framework of the fundamental project of the Institute of Uzbek Language, Literature and Folklore of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan OT-F1-77 “Preparation for publication of 100 volumes of “Masterpieces of Uzbek literature” and the curriculum of Kokand State Pedagogical Institute.

The aim of the research work definition of the literary and aesthetic views of Erkin Azam, a parallel study of the writer's artistic creativity and journalistic genres, expressing the writer's personal position towards the world and towards man, revealing the formation of the writer's artistic and aesthetic views in two different types of creativity.

The tasks of the research:

to reveal the role of family, way of life, social, literary environment in the formation of the author's literary and aesthetic views;

to determine the manifestation of the author's aesthetic world ideal through the lyric and romantic creative style inherent in the early stories of the writer;

to reveal the author's critical-satirical position the satirical artistic mode and similar images, symbols and metaphors, created in the novel “Noise”;

to expose the vices of “dependency”, “selfishness”, “spiritual depravity”, “immorality” in dramatic genres, in particular showing a new interpretation of the legends of the East, and the creative traditions of Alisher Navoi;

scientific substantiation of the author's literary-aesthetic world and his critical attitude to reality, literary process in literary genres, as well as dramatic works, such as literary articles, memoirs, fikra, travelogues, road memoirs, interviews.

The object of the research are the collection “Morning Dreams” by Erkin Azam with articles, travelogues, memoirs, open letters, opinions, conversations, as well as his literary works collections “Night of not extinguished lights”, “The Green world”, “Year of Otoy’s birth”, “Days other than holiday”, “Guli guli”, “The man who is late”, “Where is heaven itself”, “The lonely boat”, “The writer’s garden”, “Selected works. 5-volume” (2 volumes).

The subject of the research is the study of Erkin Azam's literary articles, memoirs, travelogues, essays, open letters, conversations and literary works (novels, stories, film short stories, tales, dramas).

Research methods. The analytical, comparative-typological, comparative-historical, psychological, structural, hermeneutic methods of analysis were used to cover the research topic.

The scientific novelty of the research:

there was substantiated an important role of the family, education, learning from master creators in the formation of the writer's literary and aesthetic views, as well as the lyric and romantic mood and creative style in the early creative stages,

there was substantiated that satire and sarcastic laughter, both in prose and in dramatic works of the writer, have become a means of expressing the artistic and ideological position and aesthetic ideal of the author;

the predominance of irony and poisonous laughter in the artistic interpretation of the spiritual-moral problems in his works was substantiated;

there were revealed the nation-wide and global significance of social, domestic, spiritual and moral problems in the writer's artistic journalism, as well as his proposal to humanity and our society, his intolerance to outdated national traditions and social flaws, expressed in the genre of fikra-essay through the writer's aesthetic world, and his sharp commentary.

Practical results of the dissertation are:

the writer's literary-aesthetic views and creative psychology, the issues of the writer's aesthetic ideal are determined on the basis of advanced approaches of modern literature;

the manifestation of Erkin Azam's literary and aesthetic views is revealed through the analysis of articles, fikra-essays, memoirs, travelogues included in the collection "Morning Dreams";

Erkin Azam's enrichment of the realistic method of imagery with a satirical artistic mode, symbolism, sarcasm, light-hearted laughter, and poisonous laughter was shown in the example of the analysis of dramatic, journalistic works;

Erkin Azam's literary-aesthetic views and the predominant qualities of his artistic work have been proved as to be formed on the basis of Western literature and national literature, as well as his own creative individuality;

Erkin Azam's scientific theoretical views related to the creative laboratory, such as literature, work of fiction, art, and inspiration, were determined by the writer's own reflections;

the difference between Erkin Azam's editorial, journalistic activity, research in cinematography and artistic creation is shown on the basis of theoretical views.

Reliability of research results is determined by the fact that the problem is clearly stated, the scientific and theoretical conclusions and analyzes are based on analytical, comparative-typological, historical-comparative, structural, hermeneutic, classification, descriptive, contextual methods.

Scientific and practical significance of research results.

The scientific significance of the dissertation reflected in the scientific-theoretical definition of Erkin Azam's literary and aesthetic views, and the results of research can be used in the creation of the writer literary portrait, as well as monographs on creative psychology, creative aesthetic ideals and the history of modern Uzbek literature.

Practical significance of the work can be used in the preparation of methodological complexes, special and competition courses, as well as in writing and compiling textbooks, manuals on "Modern literary process", "History of Literature", "Theory of Literature", "Fundamentals of literary analysis", "New Uzbek literature" for philological faculties of higher educational institutions, academic lyceums.

Implementation of the research results. Research on the literary and aesthetic views of Erkin Azam, the scientific results obtained were applied on the following basis:

from the general scientific and theoretical conclusions on the life and work of the writer in the “Introduction” written in the volume of novels, tales and short stories such as “Noise”, “Poet's wedding” in “Erkin Azam. Selected works” included in the “Preparation of 100 volumes for publication of “Masterpieces of Uzbek literature” OT-F1-77 (certificate No. /3 / 1255-223 of the Academy of Sciences of January 25, 2021). As a result, Erkin Azam's literary and aesthetic views on the problems of literature, creativity, art, genres, time and epoch were the basis for the coverage of the “Introduction”;

from the analysis of a number of works of fiction, reflecting the active and conscious, open attitude of the writer in literary articles, fikra-essays, conversations, included in the collection of “Morning Dreams” in the study of artistic interpretation and contemporary image of the problems of globalization; Erkin Azam's more than 40 leading fikra-essays in fiction and journalism, including “Zarchopon”, “Sunflowers”, “Missing the Semolina”, “Don't hurry, hurry ...”. The author's scientific-theoretical conclusions in this genre, such as criticism, suggestions and putting the problem were used in the fundamental project OT-F1-80 – “Artistic interpretation of globalization problems and the contemporary image” (certificate №3 / 1255-2435 of the Academy of Sciences, September 6, 2021). The result is the diversity of genres of Erkin Azam's art-journalism, the writer's innovations in this genre and theme; the results of his research on literary, aesthetic views on literature, creativity, art, genres, problems of the time and epoch were the basis for the creation of a collection “Artistic interpretation of globalization problems and the contemporary image” (Tashkent: Muharrir, 2018).

The scientific-theoretical conclusions, suggestions and recommendations put forward in the paragraphs and chapters devoted to the study of the common and different artistic features of Abdullah Qahhor and Erkin Azam's prose and journalism were in the study of the practical project implementation A-1-059 “Abdullah Qahhor in the literary mirror of Independence” (certificate No. 01-12-10-5063 of the Ministry of Culture of the Republic of Uzbekistan dated November 11, 2020). As a result, the article, along with the thesis and other materials published on the research, was also the basis for grant conclusions and enrichment of the museum fund;

analytical opinions and theoretical conclusions were used in the scenarios of radio and broadcasting programs “Adabiy Jarayon”, “Bedorlik”, “Taqdimot” of the Uzbek Television and Radio Company (July-August 2020) (certificate No 04-25-795 of the TV channel “Uzbekiston” of Uzbek National Television and Radio Company dated September 3, 2020; certificate No 02-40-1258 of the TV channel “Uzbekiston tarihi” dated August 2, 2021). As a result, the scientific and analytical observations of the People's Writer of Uzbekistan Erkin Azam on the topic “The story of Sheikh San'an” as a symbolic metaphor in the novel “Noise” was a basis of radio listeners' interest. In particular, the results of an interesting study on the

use of Sheikh Sanan story as a parallel symbol in the psyche and life of the novel's protagonist Farhod Ramazan, used in the text of the novel, served to expand their worldview and knowledge. Also, in the program "Taqqimot" there was a harmonious theme and interpretation of ideas between the artistic and publicist "Morning Dreams" and the works of fiction, which reflect the literary and aesthetic views of Erkin Azam; irony, critical analysis, attitude to modern problems, fikra-essays of the writer's sharp and quick literary-aesthetic vision, conversations, impressions of the trip, memories were briefly presented to the audience in the presentation. As a result, fans of science and a wide range of literature lovers were provided with a number of analytical comments on the large-scale study of Erkin Azam's literary and aesthetic views on literature, creativity, artistry, genres, problems of time and epoch;

The results of the study were used at the reporting meetings of the Creative Councils on prose, literary criticism, in the activities of the clubs of the Writers' Union, at literary events held in honor of the 70th anniversary of the People's Writer of Uzbekistan Erkin Azam in 2020, scientific and theoretical conferences and meetings with young writers. (Certificate No. 09-32/11 of the Union of Writers of Uzbekistan dated May 19, 2021 and certificate No. 36 of the Fergana regional branch of the Union of Writers of Uzbekistan dated October 28, 2020). As a result, Erkin Azam, one of the most prominent representatives of modern Uzbek prose, became an important figure in prose and journalism, satire and its peculiar means in the artistic and journalistic interpretation of modern problems. The analysis of the novels "Noise", "Days other than holiday", "Zabarjad", "Year of Otoy's birth", "Poet's wedding" served to increase the knowledge of students.

Approbation of the research. The results of the research were discussed by the scientific community at 9 scientific conferences, including 2 international and 7 national scientific conferences.

Publication of research results. 16 scientific papers have been published on the topic of the dissertation. 6 articles were published in scientific journals recommended by the Higher Attestation Commission under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan for publication of the main scientific results of doctoral dissertations, 5 articles were published in republican and 1 article was published in foreign scientific journals.

The structure and scope of the dissertation. The dissertation consists of an introduction, three main chapters, a conclusion and a bibliography. The total volume of the dissertation is 144 pages.

MAIN CONTENT OF THE DISSERTATION

The introductory part is based on the topicality of the dissertation, describes the aim and tasks, object and subject of research, its relevance to the priorities of science and technology of the republic, describes the scientific novelty and practical results of the research, the scientific and practical significance of the

results, presents information on published works and the structure of the dissertation.

The first chapter of the dissertation “**Literary and aesthetic views of Erkin Azam: basis and perfection**” consists of two paragraphs. The first paragraph is entitled “*Formation of a creative person’s worldview*”.

It is known that the work of art, first of all, expresses the mature artistic and aesthetic ideals of the people to whom the author belongs, as well as of all mankind. In this sense, the works of the People's Writer of Uzbekistan Erkin Azam depict the psyche, way of thinking and life of a modern hero. They assess the people's pain, dreams, aspirations, various realities in society from an artistic-aesthetic or artistic-publicist point of view. This depends on the writer's literary-aesthetic worldview. Since “Systematically defined art should be the aesthetics of the art of artistic expression.”¹⁵ Therefore, through a systematic study of Erkin Azam's work, it is possible to gain a deeper understanding of his attitude to the aesthetics of word art.

To date, the author has presented more than a dozen art collections to the general literary community. He has written Uzbek prose in the genres of novel, short story, film, tale and drama. At the same time, the writer also wrote in the genres of art journalism, travelogue, fikra-essay, literary notes, literary portrait, memory, conversation.

The basis of the formation of E.Azam's literary and aesthetic views was the artistic and aesthetic experience of the great generation of creative people of our national literature. At the same time, the great writers of world literature A. Nesin, Ch. Aytmatov, from his contemporaries the writer Murod Mukhammad Dust attracted the attention of E.Azam by a new style and the novelty of the writer’s aesthetic ideals. It was studied in this chapter that the life and work of two great teachers of E.Azam A.Qahhor and A.Mukhtor, their literary personality played an important role in the formation of Erkin Azam's literary and aesthetic worldview.

By the 1970s, it was becoming clear that vulgar sociological demands could no longer justify themselves. Because it became clear that the artistic heroes and plots created at the request of the creative method of socialist realism remained a dry schematic and were an artificial ideological literature far removed from the life of the living people. Now the reality and fictional heroes also had to be updated. There is even a need to change the possibilities of realism that have become a tradition. In this situation, the literary generation of the 70s breathed new life into Uzbek literature. In particular, talented writers such as Murad Mukhammad Dust, T. Murad, E. Azam, H. Sultan demonstrated their new methodological research and presented their new works. For example, in four stories included in the collection “Night of not extinguished lights”, E.Azam created a new type of artistic images that are completely different from the images in Uzbek prose.

Indeed, as researchers acknowledge, the literary generation of the 1970s also renewed aesthetic ideals in Uzbek literature. For example, the ideal heroes of A. Kadyri, such as Otabek, Kumush, Yusufbek Haji, Oftob Oyim, Mirzakarim

---

¹⁵ Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики. – Москва: Художественная литература, 1975. – С.10.

kutidor, Anvar, Rano, are not found in the prose samples created by the literary generation of the 70s. The literary generation of the 70s realized that there was no perfect man in life who was perfectly created. Indeed, Allah alone is perfect. His servant is always imperfect, sinful, and erroneous. According to Islamic teachings, only the Prophet Muhammad (s.a.v.) is shown to others as a perfect human being. Now that the footsteps of the literary generation of the 70s have realized the shortcomings of literature torn from the ground, it has become ideal for the protagonist, who lives in an imperfect society, to seek a more perfect address space, without being perfect in his own works. In this sense, if we look at E. Azam's prose, his aesthetic ideal becomes clear. That is, it is possible to understand that artistic heroes who are dissatisfied with themselves, dissatisfied with their past lives, dissatisfied with their place of residence and position are created as aesthetic ideals. For example, the image of Askar Shodiev, created in the 80s (the story "Year of Otoy's birth"), opposes injustice in society, the rigidity of the education system. The image of Zabarjad (the film story "Zabarjad") rises against the spiritual and moral depravity of the scientific research institute. Although she is a woman, she is able to stand on her own two feet in life. She is a stubborn, stubborn girl by nature. At the same time, Zabarjad is as rebellious as Askar Shodiev. Hence, it is possible to understand that the sense of rebellion in the writer's ideal is an important aesthetic position.

In E. Azam's prose, poisonous laughter is seen as an aesthetic ideal. Poisonous laughter is different from satirical and humorous laughter. In humorous laughter, a light laugh is made over the negative state of society. A creative person wants the negative vices in society to be completely eradicated by means of satirical humor. Through the poisonous humor of irony, a creative person takes a sarcastic look at the negative events in society, and the writer contributes to the reader's critical and analytical approach to the mistakes and shortcomings of the recent past and the development of conscious thinking. E. Azam's poisonous laughter is especially evident in the stories "Чапаклар ва чалпаклар мамлакати" (*The land of applauses and chalpaks*) "Шоирнинг тўйи" (*The poet's wedding*).

The second paragraphs of the chapter is entitled "***Important Features of Writer's Journalism.***" If we analyze and interpret the important features of art journalism in the example of the period of independence, we can observe the development of various internal genres of publicist journalism, writer's journalism, scientific-documentary memoirs. In this work, we would like to classify the artistic journalism of the 80s and 90s as follows:

1. Publicist journalism (M.Saadi, A.Juraev, A.Meliboev, O.Tashboy, O.Osarov and others);

2. Writer's publicist (T.Murod, A.Azam, O.Hoshimov, E.Azam, H.Sultan, A.Sher, H.Dustmukhammad, Sh.Butaev, L.Burikhon, I.Sulton, U.Hamdani, Q. Norqobil and others);

3. Scientific documentary memoirs (M.Kushjanov's memoirs, publications in the series "In the memoirs of contemporaries": "Askad Mukhtor in the memoirs of contemporaries", "Shukur Kholmiraevs in the memoirs of contemporaries", "Nodir Normatov in the eyes of contemporaries", "Gaffor Muminov in the memoirs

of close friends”, “Togay Murod in the memoirs of contemporaries”, “Two queens of Uzbek literature: Ninel Vladimirova and Mashhura Sultanova in the memoirs of contemporaries”, “Izzat Sultan in the memoirs of contemporaries”, “Begali Kasimov in the memoirs of contemporaries”, etc.);

4. Genre of educational-biographical novel (N.Karimov, H.Sultan).

So, we can see that the Uzbek artistic publicist has improved and enriched in terms of genres, themes, authors. In various genres of writer's journalism, writers, poets and scholars have created rich works. In this chapter, we analyze the fiction and publicist critics of E.Azam, writer, publicist, playwright, screenwriter, which is included in the nearly six hundred-page collection “Morning Dreams”. But these analyzes are not just analytical analysis of articles, conversations, fikra-essays. Perhaps the author's theoretical views on the genres of story, short story, film, and novel are aimed at defining the “I” of the creative person, which is scattered in the writer's journalism, as a whole to show the “I” in the writer's literary and critical journalistic work.

E.Azam's literary notes reflect the writer's literary-aesthetic views on many scientific issues, such as story, narrative, drama, art, artistic language, national spirit, national living language, human pain.

E.Azam has an article “Story, story ...” written in 1980. In it, the writer shows the types of stories, shows both the shortcomings of the stories created in modern Uzbek literature, and expresses his theoretical views: “Our stories are often written on the basis of a simple event, on a didactic idea. It is true, there are many types of stories: character-story, situation-story, mood-story, story written for meaning-thought ... However, in any case, it must be deeply vital and real.

Then, it is often given to a simple (dry) description of the event. As a result, the similarity of situations, repetition, sloppiness, schematic flaws appear. Let the author's mood, thoughts, opinions at that moment be reflected. The work will then be unique, original, individual. Sometimes we forget that the story is a work of art, and give in to talk, raising the facts in a simple critical report in the newspaper as a problem. In my opinion, each story should be, first of all, a novelty for the author himself, a different kind of discovery, whether it is written in a pen-like character, a situation, a composition”.¹⁶ In this passage, the writer's image as a literary critic is revealed. He speaks fluently in a free, scientific-publicist style, speaking about the genre of the story and the requirements for its creation. When Erkin Azam talks about the nature of fiction, the literary process, genres, he clearly expresses his scientific and theoretical views.

In addition to E. Azam's articles on literary and theoretical problems, there are a number of “safarnoma” (travelogue), articles created as a result of his travels abroad. The author calls the genre of his articles about his travels abroad “safarnoma”. So, he also introduced a sense of novelty in the naming of the genres of writer's journalism. It is true that in classical Uzbek literature there are Muqimi's famous “Sayokhotnoma” (Travel notes). In general, the genre of travel in Uzbek literature is an ancient and it has a long genesis. E.Azam uses the opportunities of

---

¹⁶ Аъзам Э. Ҳикоя, ҳикоя... / Эрталабки хаёллар. – Тошкент: Ўзбекистон, 2015. – Б. 220.

the genre in Uzbek literature and gives it a journalistic pathos and spirit. In particular, the author has travelogues “There is no fear in Tehran ...” (based on Iranian impressions), “A Smile across the ocean” (based on American impressions), “Meetings on the Rhine” (based on German impressions). The author writes in the article “Crying is truer than laughter”: “I feel my Motherland more clearly when I am not at home, but abroad. I feel as if I have lost a very necessary thing, like a soul, that there is no life without it, a simple pastime, this is a livelihood. This must be the Motherland.

When did I feel my Motherland?”¹⁷ The author emphasizes the concept of Motherland and how much separation is necessary for its understanding by the individual. He expresses his feelings and thoughts in order to understand and appreciate the feeling of motherland. Although it is in a socio-philosophical and artistic publicist way, it reaches the reader quickly and easily.

In E.Azam's literary journalism, the conflict, which formed the basis of a series of meaningful articles on national traditions and values, children's duty, devotion to the Fatherland, objective assessment of history, Eastern and Western culture, literary views, the world of thought, is a conflict of positive and negative facts which is manifested through his attitude to it.

The second chapter of the research is entitled **“Principles of observation of the universe and man in the aesthetics of Erkin Azam”**. This chapter also consists of two paragraphs. The first paragraph of the chapter is entitled **“The irony and sarcasm in the novel *Shovqin (Noise)*”**. The novel "Noise" is dedicated to the interpretation of the collapse of the Soviet empire in the late 90's and the tragedies of the older generation. The author's "metis images" in the satirical modus of the novel, the distortion of national beliefs, the abstraction of beliefs and traditions as a result of the intermingling of nations, the tragedy of imageless people are also criticized in a number of his fiction articles. In the process of novel analysis, journalistic articles on this topic were also analyzed. In particular, “-ov”, “-ov” ..., “-vich”, “-vich” ..., “Let's be decent”, “When will we speak Uzbek?” This serious problem has been criticized in articles and fikra-essays. The novel “Noise” is based on satirical artistic modus. The novel features more than 40 fictional characters. Among them there are Farhod Ramazan (screenwriter), Vika (actress), Gulya Lagutina (film critic), Elmira Kamolova (film critic), Salmonova Tarona Samed qizi (widow), Gugushidze (metis), Ravshan Akobirov (film director), Gorbachev (an Uzbek guy whose appearance is like Mikhail Gorbachev). Platon Sokrotovich (a democratic politician), Adham Delon (a guy who looks like the famous actor Alain Delon), Mirzo Ramazan, Sobirjon Mansurovich (the image of modern soviet people) and others who take part in the novel. The writer places a great artistic and ideological burden on the word “kino” (*cinema*). In particular, in the novel, E.Azam makes about 50 words using the word kino as a stem. Kinobobo, kinomomo, kinoarbob, kinokelin, kinokhonim, kinohujjatchi, kinoafsona, kinojanon, kinoboy, kinoulfat, kinoqiliq, kinoshurlik, kinokatta, kinoqul, kininosafar, kinogurbat and so on. Using the word “kino” as a stem to

---

¹⁷ Аъзам Э. Кулгидан йиғи чинрок / Эрталабки хаёллар. – Тошкент: Ўзбекистон, 2015. – Б. 20.

create new words the writer describes the irony style of the work. The writer describes the weakness of the protagonists who worked in the field of cinema through new words with the stem kino by observing the absurdity of the situation in which they found themselves. The satirical mode emerges when the protagonists portray life from above with insensibility, indifference.

The appearance in the novel is a parody of famous politicians, world-renowned philosophers, singers and actors who are considered world stars. V.I. Lenin, M. Gorbachev, Yeltsin, Alla Pugachyova, Ivan the Terrible, Plato, Alain Delon, Diana, Socrates, Fidel Castro, Khoja Nasriddin, Sheikh San'an. For example, in the novel there is an image of a genius old man. The writer ironically describes the heroism of this genius, whose faith in Vladimir Ilyich Lenin was very high.

E. Azam typifies the image of “genius”, “Soviet”, “Leninist communist” people left over from the Soviet era and combines it with the image of an international old man. It is worth mentioning the author's article “The Pain of Genius”. In this article, the author criticizes people of false faith who worshiped the geniuses of the Soviet era. Before creating the image of internationalist and genius people as an artistic image in the novel “Noise”, E. Azam makes a sarcastic critique in his journalistic article. The old man-internationalist recognized Farhod Ramazan as an “ideological mess.” There is a sense of fear of geniuses in his psyche. This fear, dependence, and condemnation made him a man of false faith. Farhod Ramazan cannot agree with his outdated beliefs and is critical of him. In the novel, Erkin Azam managed to portray his aesthetic views in a realistic way through a satirical critical assessment of society and the shortcomings in society. Also, in this chapter, the life and destiny of Farhod Ramazan are reflected as a symbolic parallel to the “Sheikh San'an's story”, which is widespread in the classical literature of the East. In our opinion, not everyone will dare to include such a famous story as “Sheikh San'an”, or more precisely, a story about a saint in a literary text. Erkin Azam dared to do so. In the text of the novel, similar to the events of “Sheikh San'an's story”, the protagonist Farhod falls in love with a girl of a different nationality, marries in the presence of Allah and realizes that he had a child years later.

Erkin Azam did not aim to express artistically the nostalgia of the past in the novel "Noise", he has other pains and interests. The author introduces the story of Sheikh San'an into the structure of the work as a new creative research, giving the composition of the novel in the form of thoughts and memories of Farhod Ramazanov. *“Одамзотнинг ўй-хаёллари, қилмиши машғулоти унинг қисматига таъсир ўтказмай қолмас экан. Дейлик, сен нега келиб – келиб Шайх Санъонни ёздинг? Чунки нимаси биландир ўшанга яқин бир ёзуғ бошинг узра кўланка солиб турарди. Янада аниқроғи – имконсиз ишқ савдоларига гирифтор бўлмаганигда, сен шу мавзуга қўл урармидинг ёки уни бу қадар эҳтирос ила қозоғга тушира билармидинг?! Сен қайда-ю, минг йиллар нари яшаб ўтган жунунваши кўнгил, унинг илоҳий талпинишлари қайда! Аммо ўртада сизларни ўзаро боғлайдиган нозик бир ришта бир-бирига талпинган*

икки кўнгилни бир-биридан жудо этадиган кучларга қарши норозилик исёни йўқмиди?! Бу омонсиз муҳорабада ким голиб келгани эса аён. Шайх Санъон, Шайх Санъон...”¹⁸

Farhad Ramazan sees some similar connection between the psyche of his ancestor Sheikh San'an, who lived thousands of years ago, and his own psyche. As a result, he writes a wonderful screenplay about the Sheikh.

Farhod Ramazan, the protagonist of the novel “Noise” of the “Story of Sheikh San'an”, is a symbolic metaphor that parallels the life of Ramazan, as well as the life of all mankind. The story of “Sheikh San'an” as an introductory story is semantically connected with the integrity of the work and serves to express the artistic concept of the writer. It represents Erkin Azam's artistic concept of the universe, man and time. The tale “Sheikh San'an” is a story, a script according to the characteristics of the genre in the composition of the work as an introductory story, which is included in the structure of the work in the manuscript of Farhod Ramazan's script. This introductory story is also given in parallel to the main events, which also serve to express the writer's ideological purpose. In the structure of Erkin Azam's novel “Noise”, the plot, images and details of the tale “Sheikh Sanan's story” symbolize the fact that Man is always a sinful slave in a testing world. The author gives an in-depth analysis of the psychological drama of a man who repents and seeks himself through the fate and experiences of the novel's protagonist, Farhod Ramazan.

The second paragraph of the second chapter is entitled “*The Expression of Spiritual and Moral Problems in Drama.*” In this paragraph, the issue of artistic interpretation of spiritual and moral problems in the works of the writer “Shajara” (*Genealogy*) and “Farrosh kampirning tushi” (*Dream of an old cleaning woman*) was studied. The author's work “Farrosh kampirning tushi” dream of an old woman, the story of an idler who had a “disaster “in her head” was not included in any collection. The drama was published in the issue of “Yoshlik” magazine in 2011. The title itself reflects a unique irony of E. Azam, that is, the drama tells a story from the life of employees of the idle organization, whose work is not defined. The play will be attended by the residents of the idle office Rahbar Rahbarovich, Muovin Buva, Gulibarno, Hisobchikhan, Economist honim, Head of Department, Chief Specialist, Specialist honim, Young Driver, Old Farrosh and others. The drama consists of two parts. The first part is called “Before Osh”, the second part is called “After Osh”. From a compositional point of view, the drama consists of the parts named “diydiyos” (*complaints*). The first part consists of four diyidiyos, and the second part consists of four diyidiyos. E. Azam innovates this drama in the naming of the compositional parts, starting with “The beginning of Diydiyo” and ending with “The end of Diydiyo”. Hangoma occurs in the dream of a cleaning woman Qumri opa who works in an organization. That is why the hangoma is called “*Dream of an old cleaning woman*”. In Hangoma, in the dream of the cleaning lady, the news spreads that the organization she works for will move to Kuylik. On the basis of this unreliable information, the organization's

---

¹⁸ Аъзам Э. Шовқин. - Тошкент: “O`ZBEKISTON”, 2011. - Б. 183.

employees start arguing over the rooms in the new building, the ownership of the old equipment in the old building. As we can see, this drama tells amazing stories. The talented playwright laughs and jokes with contempt at his contemporaries, who live in a state-run society and are in a mood of selfishness and dependency. There is no definition of the main work that the members of the Unemployed Organization described in Hangoma do, living from morning till night waiting for lunch and dinner. It is no coincidence that the author describes the hangoma in two parts, i.e. the first part “before the osh” and the second part “after the osh”. In the drama “*Dream of an old cleaning woman*”, both moral and social problems are at the forefront. In a word, deep social pain was expressed in the drama. That is, the playwright evaluates the negative types from a moral and social perspective in a way that is left over from the former Soviet era, rotten, and has fallen into the old way of working and living. The events of this hangoma and the critical satirical pathos call the reader to a struggle for honesty, diligence, and moral beauty.

In the next drama “Shajara” by E. Azam, the artistic interpretation of spiritual and moral problems is in the forefront. “Farrosh kampirning tushi” consists of diydiyos, while the drama “Shajara” consists of changes. The drama “Shajara” will feature Bek Bobo, Umar Bolta, Kishvar Momo, Zamon Shajara, Zaytunahon, Uktam va-va, Tutikhan Okigan, Marat Biznes, Pakana Toga, Novcha Jiyan, Nabi Lazgin, Chuchuk Mehribon and other heroes. If we pay attention to the names of the heroes who took part in both dramas, E. Azam does not follow the usual artistic criteria in choosing a name for the heroes. For example, the names of the heroes of the writer reflect their profession, deeds and character. For example, in the story “The dream of the cleaning lady” only one hero is called by the usual name given to people. This image is Aunt Qumri. The rest of the characters are named after their positions in the Unemployment Organization. The names of the main characters of the play served as an artistic expression of the author’s satirical and aesthetic worldview. In addition to the image of Umar Bolta, a pure man who calls the villagers to justice in the “Shajara” drama, Uncle Pakana and his nephew Novcha also served to create a humorous comedy in the drama. Thus, the image of uncles-cousins in the drama served to express the author's satirical attitude to the shortcomings of society, that is, his literary-critical position. Uncles-cousins quarrel over the status of uncle. Everyone wants to be called “uncle.” At the end of the drama, Umar Bolta resolves their seemingly unresolved disagreement. Marat in the drama also owns Kaynarbulak in the village cemetery as a business fortune and money. Engaged in the spring water business. Marat business sees himself as a pure-blooded man. To conceal his origins, he also threatens Zaytunahon, a scholar-genealogist. Umar Bolta, who was watching the incident from one side, took two skulls and hung them on a tree. Through the detail of the skull, the writer introduces the tale to “The story of Alexander and Gado (a beggar).”

These two skulls have long been present in the oral tradition of the peoples of the East, and later moved to the written literature, reminiscent of the famous legend in the dastan “Saddi Iskandariy” by Alisher Navoi. This element of folklore, included in the text of the drama, means that humanity has the same last destination, the one final destination.

In the drama, E.Azam effectively uses the details of Alisher Navoi's educational narration and instructs the protagonists, as well as the audience or the reader. The playwright generalizes fraudulent, unbelieving, morally depraved copies that have a negative impact on the spiritual and moral life of society, and artistically embodies the image of Zamon Shajara, Marat business images. These people are in the pursuit of their own personal interests, they do not shy away from any work. The artistic and aesthetic significance of the drama is that it not only makes the viewer or the reader laugh, but also encourages them to understand the spiritual-moral, social problems and vices of the time and to fight against such untruth and injustice.

The third chapter of the dissertation is entitled “**Critical Aesthetic Views in Erkin Azam's Artistic Journalism.**” The first paragraph is entitled “*The genre of fikra-essay: problem, criticism, suggestion.*” As a result, more than 40 of the author's fikras are included in the “Morning Dreams” section of “Shap-shap degancha...”. The author's thoughts were first published in the magazine “Tafakkur”, and then included in the collection “Paradise itself is where”. Erkin Azam wrote the fikras in accordance with the “Editor's Tribune” column of “Tafakkur” magazine. They are extremely compact in size, but powerful in content. In particular, the author's “If you want to be rich ...”, “Man yourself”, “Don't Hurry up in a hurry”, “It will be a shame”, “In search of paradise”, “Dear "brothers”, “Present”, “Missing Semolina”, “Zarchopon” attracts the reader's attention with the fact that dozens of such figures are devoted to important spiritual-moral and social problems encountered in social life.

In the article “In search of paradise ...” he writes about his contemporaries who sold their homes and went to America in search of a better, more comfortable life. The protagonist of this fikra-essay later became the basis of E.Azam's drama “Where is Paradise or Jo'rakul from Jiydali”. The author contrasts the life of Najmiddin Kubro with the fate of his contemporaries in the pursuit of wealth and materialism. Two life examples are contrasted in the fikra, and the author tries to cultivate a sense of patriotism in the heart and mind of the reader. The fikra emphasizes with a special historical fact where and what country to be born, where to shed umbilical cord blood - this is destiny, an eternal destiny: Khazrat Sheikh said, “Урганчни ёғий босганда, “Шайх оёқ остида қолмасунлар, ўғлон ва ушоқлари бирлан қалъадан чиқиб кетсунлар, деган тақлиф бўлди. Хазрати Шайх айтиб юбордиларким, яхшилиқда мен бу халқнинг тамоми бирлан ошно ва дўст-ёр эрдим, эмди ёмон кунда нечук буларни ташлаб борайин...” It is known that the irony of the writer's style, with a venomous “How many of homelands, do you have my compatriot?” He also writes about people who do not know such satisfaction in the article “Shukru Qanoat”. Fikra-essay says that gratitude is lost in people, and that a person who does not know satisfaction has no pleasure. “Why is Alexander's hand open in this world?” addresses the question and makes the reader think. The second paragraph of the chapter is entitled “*The Image of Writers in Memoirs.*” E.Azam's memoirs and literary portraits about his teachers, contemporaries from the collection “Morning Dreams” are included in the “Companions, contemporaries” section. This chapter contains 19 memoirs and

literary portraits. These memoirs were written in different years, with different relationships.

E.Azam's memoirs can be studied by classifying them by genre and subject.

1. Anniversary articles (“Professor va “nazariyot” shogird hangomasi”, “Akademik Kushjonovning “Ustozi”);

2. Memoirs (“Halollik va shijoat”, “Jasur posbon”, “Umr buyi hamnafas”, “Ibrat”, “Butunlarning butuni”, “Tafakkur”ning domlasi”, “Pichirlashni bilmagan odam”, “Durmon asiri”, “Adabiyotning mardikori”, “Umr - alanga”, “Yozuvchining yozuvchi ogli”, “Vallamat aka-ukalar”, “Otaugil”, “Yahshilik kilu suvga ot...”, “Agar sizga dost kerak bulsa...”);

3. Foreword articles (“Ogir kogoz zargari”, “Avliyodan kam emas”).

E.Azam's memoirs are about famous writers, scientists, film directors, in short, talented people who attracted the author's attention, that is, his contemporaries.

E.Azam has three memoirs about Ozod Sharafiddinov, a literary scholar, translator, editor, essayist and scientist. These are: “Tafakkur”ning domlasi” (The Teacher of Thought), “Pichirlashni bilmagan odam” (The Man Who Didn't Know Whispering), “Avliyodan kam emas” (No Less Than a Saint) memoirs. In the first memoir “The teacher of “Tafakkur” Ozod Sharafiddinov's work with the team at the time of the early period of creation of the magazine, vital stories about his strict editing of materials are recorded. In addition, E.Azam tells the life stories of Ustoz many initiatives in the magazine, sensational articles, beautiful translations and his passion for computers, and then his involuntary departure from “Tafakkur” in connection with the establishment of the magazine “Jahon Adabiyoti”.

So, E.Azam was proud of the happiness of working with O.Sharafiddinov and managed to write very sincere, vivid memoirs, recalling the unforgettable days spent with the teacher “sometimes with interest, sometimes with desire.” The author also writes about some of the good habits inherited from A. Qahhor in the style of work of O. Sharafiddinov: “Although Ozod aka inherited from Abdullah Qahhor one habit, he was always aware of his students’ well-being, was very happy with their achievements, and was able to forgive their shortcomings with fatherly tolerance.” In the article, the memoirist emphasizes that the scientist was a “frank” and “courageous” man in both life and work.

CONCLUSIONS

1. Factors such as family environment, literary environment, artistic and aesthetic experience and tradition, socio-political environment had a great influence on the formation of Erkin Azam's literary and aesthetic views. The work of teachers and peers such as Abdullah Qahhor and Askad Mukhtor also had a great positive impact.

2. In the author's early stories, the lyric and romantic styles were dominant, a group of talented young people, such as Murod Mukhammad Dost, Togay Murod, Khayriddin Sultan, Nodir Normatov, who entered the field of literature in the literary generation of the 70's, have a satirical artistic style, and the mental imagery of the protagonist's self-analysis and self-examination, updates such as polyphony, are also evident in Erkin Azam's works of recent years.

3. Erkin Azam's literary generation realized that the former Soviet society was declining from the inside, as a result of which, in his prose and fiction, he boldly introduced satire, sarcasm, sarcastic laughter, polyphonic imagery, symbolic satire to the life of society and contemporaries, at entering a period of renewal in the literature, and he skillfully created the images of "self-aware", "rebellious", and "rough man".

4. E.Azam's literary and journalistic collection "Morning Dreams" includes literary articles, conversations, memoirs, travelogues, fikra-essays, literary portraits, and the nearly 600-page journalistic samples of story, narrative, drama, art, artistic language, national spirit, national living language, human pain and critical views, the author's personal attitude were vividly reflected in more than ten genres; the writer's journalism is also dominated by satire, mocking, irony, analysis of life and literary examples, interpretation of universal ideas.

5. In the writer's prose and dramatic works people of stubborn, tough, naive, simple-minded, dashing nature are the heroes of the "rebellious", "independent-minded", "honest, pure" characters in the psyche, and they are his aesthetic ideal; as well as his personal views on literature, creativity, inspiration, ideal hero, which are reflected in the writer's journalism, stand out in Uzbek art journalism with their original and objective position.

6. E.Azam's novel "Noise", which was translated into English and French under the title "Heirs of the Great Asian Sheikh San'an" and became popular among European readers, became a great literary event in Uzbek literature; the play skillfully depicts the decline of the former Soviet era, the tragedies of the deceived generation, unconventional imagery, symbolism, myth, similar images, hybrid images. The novel is based on the story of Sheikh San'an, used in the dastans of classical writers such as Farididdin Attar and Alisher Navoi, which are very common in Eastern classical literature, he uses the insert effectively as a story, achieving a new artistic image by depicting the content of the story and the fate of the Sheikh in parallel with the life and destiny of a 21st century man.

7. E. Azam also renewed the Uzbek dramaturgy with a number of such tales as "Jannat itself is somewhere or Jorakul from Jiydali", "Farrosh kampirning tushi", "Shajara"; in particular, he made innovations in the Uzbek drama, dividing

it into scenes in the hangoma "Farrosh kampirning tushi", such as "diydiyolar" (complaints) of the old woman, "changes" in "Shajara". In these dramas of the playwright, as in his prose, elements of satirical venom and sharp sarcasm predominate; by applying the dream motif in "Farrosh kampirning tushi", creating the images of Umar Bolta, genealogist Zaytunahon in "Shajara", in particular, through the detail of the two skulls hanging on the elm in the text of the drama, the content of the didactic narratives in the classical literature of the East was embodied.

8. More than 40 meaningful, significant fikra-essays created by Erkin Azam reflect the author's active, conscious attitude to the life of society and humanity, in particular, to the life of the Uzbek people, everyday life, as well as literary issues;

in these fikra-essays, the negative flaws in the behavior of our contemporaries, such as flattery, fawning, careerism, power-hungry, hypocrisy, greed, slander, and religious hatred have been criticized with malicious irony.

9. In 19 memoirs he created articles-memoirs and literary portraits about great figures who left a bright mark on the Uzbek spiritual life, whom he deeply respected, they are A.Kahhor, K.Kahhorova, A.Mukhtor, O.Sharafiddinov, B.Yuldashev, M.Saadi, Sh.Kholmirezayev, H. Qadiri,; and in them through the writer's attitude to the life events of these great men, their glorious lives and works are shown as an example to the next generation.

**НАУЧНЫЙ СОВЕТ DSC.03 / 30.12.2019.FIL.05.02 ПО ПРИСУЖДЕНИЮ
УЧЕНЫХ СТЕПЕНЕЙ ПРИ ФЕРГАНСКОМ ГОСУДАРСТВЕННОМ
УНИВЕРСИТЕТЕ**

**КОКАНДСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ
ИНСТИТУТ**

ХОЛМАТОВА НИГОРА ЯКУБОВНА

ЛИТЕРАТУРНО-ЭСТЕТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ

ЭРКИНА АЪЗАМА

10.00.02-Узбекская литература

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации доктора философии (PhD) по филологическим наукам

Фергана - 2022 г.

Тема диссертации доктора философии (PhD) зарегистрирована в Высшей аттестационной комиссии при Кабинете министров Республики Узбекистан за № В2021.3.PhD/Fil692.

Диссертация выполнена в Кокандском государственном педагогическом институте.

Автореферат диссертации доступен на трех языках (узбекский, английский, русский, (резюме)) на сайте Научного совета ([www / fdu / uz](http://www/fdu/uz)) и на информационно-образовательном портале «Ziyouet» ([www / ziyouet / uz](http://www/ziyouet/uz)).

Научный руководитель: Кучкарова Мархабо Худайбергановна
доктор филологических наук

Официальные оппоненты: Косимов Абдугофир Абдукаримович
доктор филологических наук, профессор

Якубов Исломжон Ахмеджонович
доктор филологических наук, профессор

Ведущая организация: Термезский государственный университет

Защита диссертации состоится на заседании Научного совета DSC.03 /0.12.2019.FIL.05.02 по присуждению ученых степеней при Ферганском государственном университете в «14⁰⁰» час. «5» апрель 2022 г. (Адрес: 100151, город Фергана, улица Мураббийлар, 19. Тел: (99873) 244-44-02)

С диссертацией можно ознакомиться в Информационно-ресурсном центре Ферганского государственного университета (зарегистрирована за № ____). (Адрес: 100151, город Фергана, улица Мураббийлар, 19. Тел: (99873) 244-44-02)

Автореферат диссертации разослан «24» март 2022 г.
(Протокол рассылки № «45» от «24» апрель 2022 г.)

Ш.М.Искандарова
председатель Научного совета
по присуждению ученых степеней,
д.ф.н., профессор

М.Т.Закиров
ученый секретарь Научного совета по
присуждению ученых степеней, к.ф.н., доцент

А.Ф.Сабирдинов
председатель научного семинара при
Научном совете по присуждению
ученых степеней, д.ф.н., профессор

ВВЕДЕНИЕ (аннотация диссертации доктора философии (PhD))

Цель исследования – определение литературно-эстетических взглядов Эркина Азама, параллельное изучение художественного творчества и публицистических жанров писателя, выражающих личную позицию писателя к миру и к человеку, выявление становления художественно-эстетических взглядов писателя в двух разных видах творчества.

Объектом исследования были выбраны статьи, путевые заметки, мемуары, открытое письмо, эссе, беседы из сборника Эркина Азама “Эрталабки хаёллар” (Утренние мечты), а также художественные сборники “Чироклар ўчмаган кеча” (Ночь при свете), “Олам ям-яшил” (Этот зеленый мир), “Отойининг туғилган йили” (Год рождения Отойи), “Байрамдан бошқа кунлар” (Дни кроме праздников), “Гули, гули”, “Кечикаётган одам” (Опаздывающий человек), “Жаннат «ўзи қайдадир» (Где же сам рай), “Танҳо қайиқ” (Одинокая лодка), “Ёзувчининг боғи” (Сад писателя), «Избранные произведения 5-томов» (2-тома).

Научная новизна исследования:

обоснована роль семьи, воспитания и образования, обучения у мастеров-творческих личностей, и ведущая роль лирико-романтического настроения в творческом стиле на ранних этапах творчества, сыгравших важную роль в формировании литературно-эстетических взглядов автора;

обосновано, что сатира и саркастический смех, как в прозе, так и в драматических произведениях писателя, стали средством выражения художественно-мировоззренческой позиции и эстетического идеала автора;

обосновано преобладание иронии и саркастического смеха в художественной интерпретации духовно-нравственных проблем в его произведениях;

выявлены общенациональная и глобальная значимость социальных, бытовых, духовных и моральных проблем, рассматриваемых в художественной журналистике писателя, а также его предложение человечеству и нашему обществу, его нетерпимость к устаревшим национальным традициям и социальным изъянам, выраженные в жанре фикра-эссе через эстетический мир писателя и его резкий комментарий.

Внедрение результатов исследования в практику. При исследовании литературных и эстетических взглядов Эркина Азама полученные научные результаты были применены на следующих основаниях:

«Эркин Азам. Избранные произведения» ОТ-Ф1-77 «Шедевры узбекской литературы» из общенаучных и теоретических выводов о жизни и творчестве автора во «Введении», написанном в томе романов, рассказов и новелл, таких как «Шум», «Свадьба поэта» вошли в фундаментальный проект “Подготовка к публикации 100-томного издания “Шедевры узбекской литературы” (справка № 3 / 1255-223 Академии наук Республики Узбекистан

от 25 января 2021 г.). В результате литературно-эстетические взгляды Эркина Азама на проблемы литературы, творчества, искусства, жанров, эпохи и времени легли в основу освещения «Введения»;

из анализа ряда произведений художественной публицистики, отражающих активное и сознательное, открытое отношение писателя к литературным статьям, зарисовкам, эссе, вошедших в сборник «Утренние сны», при исследовании «Художественная интерпретация проблем глобализации и образ современника»; Эркин Азам – автор более 40 эссе известных в прозе и журналистике, в том числе «Зарчопон», «Подсолнухи», «Торопись, не спеша ...». Научно-теоретические выводы автора в этом жанре, такие как критика, предложения и способы постановки проблемы, были использованы в фундаментальном проекте ОТ-Ф1-80 - «Художественная интерпретация проблем глобализации и образ современника» (справка №3 / 1255-2435 Академии наук Республики Узбекистан от 6 сентября 2021 г.). В результате, разнообразие жанров художественной публицистики Эркина Азама, новаторство писателя в этом жанре и теме, результаты исследования его литературно-эстетических взглядов на литературу, творчество, искусство, жанры, проблемы времени и эпохи послужили основой для создания коллективного сборника «Художественная интерпретация проблем глобализации и образ современника» (Ташкент: Мухаррир, 2018.).

Научно-теоретические выводы, предложения и рекомендации, выдвинутые в главах и разделах, посвященных изучению общих и различных художественных особенностей прозы и публицистики Абдуллы Каххора и Эркина Азама, находятся в исследовании произведений «Абдулла Каххор в зеркале Независимости» (справка № 01-12-10-5063 Министерства культуры Республики Узбекистан от 11 ноября 2020 г.). В результате, статья, наряду с диссертацией и другими опубликованными материалами по исследованию, также послужила основой для выводов и пополнения музейного фонда;

аналитические заключения и теоретические выводы диссертации были использованы в сценариях теле- и радиовещательных программ «Адабий жараён», «Бедорлик», «Такдимот» Узбекской телерадиокомпании (июль-август 2020 г.) (справка № 02-40-1258 телеканала «Узбекистон тарихи» от 2 августа 2021 года). В результате научно-аналитические наблюдения народного писателя Узбекистана Эркина Азама на тему «История шейха Санана» как символической метафоры в романе «Шум» стали основой интереса радиослушателей. В частности, результаты интересного исследования использования образа Фархода Рамазана в качестве параллельного символа в психике и жизни главного героя романа Фархода Рамазана, использованные в тексте романа, послужили расширению их мировоззрения и познания. Также в программе «Такдимот» гармонично сочетаются тема и интерпретация идей между художественно-публицистическим «Утренние сны» и художественными произведениями, отражающими литературные и эстетические взгляды Эркина Азама; В презентации аудитории кратко были представлены ирония, критический анализ, отношение к современным проблемам, образы острого и быстрого

литературно-эстетического видения писателя, беседы, впечатления от поездки, воспоминания. В результате любителям науки и широкому кругу любителей литературы был представлен ряд аналитических комментариев по поводу масштабного изучения литературно-эстетических взглядов Эркина Аъзама на литературу, творчество, искусство, жанры, проблемы времени и эпохи;

Результаты исследования использовались на отчетных собраниях Творческих советов по прозе, литературной критике, в деятельности клубов Союза писателей, на литературных вечерах, проведенных в честь 70-летия народного писателя Узбекистана Эркина Азама в 2020 году, научно-теоретических конференциях и встречах с молодыми литераторами. (Справка № 09-32/11 Союза писателей Узбекистана от 19 мая 2021 года и справка № 36 Ферганского областного отделения Союза писателей Узбекистана от 28 октября 2020 года). В результате один из самых ярких представителей современной узбекской прозы Эркин Азам стал известным писателем в прозе и журналистике. Сатира и ее своеобразные средства в художественно-публицистической интерпретации современных проблем; анализ романов «Шум», «Дни кроме праздников», «Забаржад», «День рождения Отойи», «Свадьба поэта» послужили повышению знаний учащихся.

Апробация результатов исследования: Результаты исследования обсуждались научным сообществом на 9 научных конференциях, в том числе на 2 международных и 7 республиканских научных конференциях.

Публикация результатов исследования. По теме диссертации опубликовано 16 научных работ. Из них 6 статей опубликованы в научных журналах, рекомендованных ВАК Республики Узбекистан к публикации основных научных результатов докторских диссертаций, из них 5 статей опубликованы в республиканских и 1 статья в зарубежном журналах.

Структура и объем диссертации: Диссертация состоит из введения, трех основных глав, заключения и списка использованной литературы. Общий объем исследования 144 страницы.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ
LIST OF PUBLISHED WORKS
СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ

I бўлим (I part; I часть)

1. Холматова Н. Эркин Аъзам фикралари // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2019. - №5. – Б. 62-64. (10.00.00. №14).
2. Холматова Н. Эркин Аъзам ижодида рамзий метафора // Илм сарчашмалари. – Урганч, 2021. - № 1. – Б. 67-70. (10.00.00 №3).
3. Холматова Н. Эркин Аъзамнинг адабий-эстетик қарашларининг шаклланиши. ФарДУ илмий хабарлар. – Фарғона, 2021. - №5. Б.214-217.
4. Holmatova N. Figra (articles)in artistic publicity of Erkin A`zam // International Sceintifig journal Theoretical Appleid Sceince. 2020. Volume: 3. USA. Filadelfiya. – P. 445-450.Impact Factor: ISRA (India) = 1.344 ISI (Dubai, UAE) = 0.829 GIF (Australia) = 0.564 JIF = 1.500 SIS (USA) = 0.912 PИHЦ (Russia) = 0.156 ESJI (KZ) = 4.102 SJIF (Morocco) = 5.667 ICV (Poland) = 6.630 PIF (India) = 1.940 IBI (India) = 4.260.
5. Холматова Н. Эркин Аъзам бадий публицистикасида бир-бирига зид фактлар талқини // Тил ва адабиёт таълими. – Тошкент, 2021. - №9. – Б. 25-26. (10.00.00. №9).
6. Холматова Н. Жизненный факт в художественной публицистике Эркина Азама // приняла участие в XXXVI Международный научная конференция Актуальные вызовы современной науки. Украина, 2019. 26-27 апреля. – С. 13-15.
7. Holmatova N. Social-publicistic analysis of facts in the Erkin Azam`s article “Marsiya (Mourning) to the sinkihg ship / Global Congress of Confemporare Study / A Multidisciplinary International Scientific Conference. India, 2020. – P. 1-3.
8. Холматова Н. Эркин Аъзам бадий публицистикасида фикра / Бадий матнинг адабий-лисоний тадқиқи. Республика илмий-амалий анжуман материаллари. – Наманган, 2019. – Б. 82-85.
9. Холматова Н. Эркин Аъзам адабий-эстетик қарашлари / Миллатлараро дўстлик ва қардошлиқни кучайтиришда адабиётнинг ўрни ва аҳамияти илмий-амалий анжуман материаллари. – Тошкент, 2019. – Б. 98-100.

II бўлим (II part; II часть)

10. Холматова Н. Эркин Аъзам бадий публицистикасида ҳаётий факт / Филологиянинг долзарб масалалари. Фарғона давлат университети Адабиётшунослик кафедраси Туркия республикаси Анқара Ҳожи Байрам Вали университети билан ҳамкорлик фаолияти доирасидаги халқаро интернет конференция. Фарғона, 2018.

11. Холматова Н. Эркин Аъзам бадий публицистикасида умуминсоний ғоялар талқини / Филология: муаммо, муҳокама, мулоҳаза. Бадий публицистика. Илмий мақолалар тўплами. – Қўқон, 2018. – Б. 56-59.
12. Холматова Н. Эркин Аъзам адабий-эстетик қарашлари / Миллатлараро дўстлик ва қардошлиқни кучайтиришда адабиётнинг ўрни ва аҳамияти илмий-амалий анжуман материаллари. – Тошкент, 2019. – Б. 98-100.
13. Холматова Н. Ҳозирги ўзбек адабиётида Эркин Аъзам бадий публицистикаси / Адабиётшунослиқнинг долзарб масалалари. – Қўқон, 2019. – Б. 136-139.
14. Холматова Н. Эркин Аъзам адабий-эстетик дунёқараши хусусида / Филологиянинг долзарб масалалари. Халқаро илмий-амалий анжуман материаллари. – Қўқон- 2021.
15. Холматова Н. Фактларнинг ижтимоий-публицистик таҳлили (Эркин Аъзам публицистикаси мисолида / Филологиянинг долзарб масалалари. Илмий-амалий конференция материаллари. – Фарғона, 2020. – Б. 77-82.
16. Холматова Н. Эркин Аъзамнинг “Океан ортидаги табассум” мақоласида факт / Филологиянинг долзарб масалалари. Республика илмий-назарий конференция материаллари. – Қўқон, 2020. – Б. 114-116.

